

DE BEZIGE BIJ ANTWERPEN

ROLF FALTER
BELCIE

EEN
GESCHIEDENIS
ZONDER
LAND

INLEIDING.	
DE SCHELDE, DE MAAS, WAZIRISTAN!	
	7
1. HET UITEINDE VAN DE WERELD	
	13
2. DE WIEG VAN HET WESTEN	
	59
3. DE STRIJD OM HET KROONJUWEEL	
	89
4. EEN HUWELIJK IN LIER	
	125
5. DE TIJD VAN VERWOESTING	
	173
6. DE GRUWELIJKE MODERNISERING	
	223
7. EEN NIEUWE STAAT	
	273
8. IN EUROPA	
	331
9. HET VRIJE WESTEN	
	371
EPILOOG.	
DE KEUKEN VAN HET LAATSTE OORDEEL	
	417
Voor wie meer wil	
	431
Register	
	437

INLEIDING

DE SCHELDE, DE MAAS, WAZIRISTAN!

Geschiedenis is chaos waarin elke historicus zijn eigen orde aanbrengt. Elk boek, elk artikel, elke uitzending over geschiedenis is een poging daartoe. Dit boek wil daarentegen een stuk van de chaos herstellen. En de hoofdrol van het toeval.

In de drie decennia waarin ik met Europese geschiedenis bezig ben, is me altijd opgevallen hoe sterk de ordening die historici aanbrengen gekleurd en subjectief is. Uiteraard interesseert het verleden van nabije gebieden ons meer dan die van verre. Maar de geschiedschrijving komt ook niet los van de nationale invalshoeken die haar honderd jaar geleden hebben gekneed, onder het voortdurend geroffel van oorlogstrommen. Niet bij ons, niet in de buurlanden, in geen enkel land.

Ruim tien jaar geleden bezocht ik Troyes, de oude middeleeuwse stad van de Champagne. Daar tekenden Filips de Goede, de hertog van Bourgondië, en de Engelse koning Henri V in 1420 in het bijzijn van de zwakzinnige Franse vorst Charles VI een verdrag dat de Franse kroon aan de Engelse monarchie uitleverde. Henri huwde er een paar dagen later de dochter van zijn Franse collega, die meteen zijn oudste zoon, de kroonprins, van de troon vervallen verklaarde omdat hij de vader van Filips de Goede had laten vermoorden. Het trotse Frankrijk werd tien jaar lang opgedoekt. Een uitermate dramatisch moment in de Franse, Engelse en Europese geschiedenis. Shakespeare had dat begrepen en schreef er een theaterstuk over.

Maar je vond in de stad geen spoor, geen vermelding terug van die gebeurtenissen, zelfs niet in de twee kerken waar het verdrag werd bezegeld en het huwelijk plaatsvond. 'Omdat de Bourgondiërs toch Jeanne d'Arc hebben verraden', gaf een stadsgids mij toen als verklaring. Zij had het ook moeilijk met het feit dat men dat potentieel aan Engelse toeristen zo verwaarloosde vanwege het heel oude litteken voor het vaderland. Maar het zat blijkbaar nog diep, 580 jaar na de feiten.

Later zag ik tijdens de canondiscussie in Nederland historische kaarten verschijnen waarin voor de Karolingische tijd Dorestad aan de Oude Rijn als voornaamste lokaliteit werd aangegeven. Aken, de hoofdstad van Karel de Grote, werd niet vermeld, want dat ligt net geen 5 kilometer buiten de hedendaagse Nederlandse grenzen.

Uiteraard deed ik soortgelijke ervaringen op in de vergelijking van de Franse, Britse, Duitse, Nederlandse en diverse Belgische interpretaties van onze mythische vaderlandse data, 1302 en 1830. Afhankelijk van het nationaal vertrekpunt is het verhaal anders. Tonnen inkt zijn er in dit land gevloeid rond de vraag hoeveel Franstaligen er aan Vlaamse kant vochten in 1302, terwijl dat criteria van vandaag zijn die er toen absoluut niet toe deden. De echte vraag, vanuit de gegevens van toen, is hoe het zover kwam dat een massa van ogenschijnlijk ongeorganiseerde stedenelingen te voet het machtigste leger van zijn tijd, met allemaal ridders te paard, kon verslaan, in de eerste burgeroorlog binnen het koninkrijk Frankrijk. Het is, zonder onze communautaire bril van vandaag, een veel sterker verhaal.

Geen grotere tegenstrijdigheden vind je dan in biografieën met een impact over heel Europa, zoals over Karel V of Filips II. In Frankrijk een negatief boek vinden over Bonaparte is even moeilijk als een positief in Groot-Brittannië, ook al gaat het om een verleden van 200 jaar terug. Zullen we over twee jaar, bij de massale herdenkingen van de Eerste Wereldoorlog, de grote Europese catastrofe, het nationale perspectief wel kunnen overstijgen?

Met de jaren groeide dan ook de zin om eens geschiedenis te schrijven die door al die nationale mist heen snijdt, op zoek naar de echte cruciale vragen in het verhaal van ons verleden en naar mogelijke antwoorden. Er valt trouwens meer dan alleen nationale mistgordijnen op te ruimen. Wie biografieën leest van vorsten, generaals, politici of kunstenaars, stuit, zeker als ze door landgenoten van de besproken figuren zijn geschreven, vaak op een overvloed aan verheven motieven en nobele visies in wat de hoofdpersoon allemaal heeft gedaan. Zelden speelt het eigenbelang een hoofdrol, want ons idee is dat historische figuren daar boven staan. Nochtans schreef de Engelse historicus Edward Gibbon in zijn *Decline and Fall of the Roman Empire* 250 jaar geleden al dat telkens als hij de keuze had tussen een verheven en een triviaal motief om het handelen van mensen te verklaren, hij de voorkeur gaf aan het laatste.

Tenslotte is geschiedschrijving vaak ook besmet door determinisme vanuit onze kennis achteraf, *Hineininterpretierung*, zoals de Duitsers dat noemen. De Franse Revolutie is een sleutelmoment in onze geschiedenis, dus zie je die in heel veel analyses al vanaf de vroege achttiende eeuw aankomen. De Franse intellectuele dwarsligger Alain Minc verdedigde

enkele jaren geleden de stelling dat de revolutie perfect voorkomen had kunnen worden of zeker niet de menselijke catastrofe had moeten zijn die ze geworden is. Al is dat natuurlijk ook een vorm van interpretatie achteraf...

Al die invloeden op de geschiedschrijving beletten vaak dat men doordringt tot nochtans essentiële vragen over beslissende momenten uit ons verleden. Hoe komt het dat de oudste zoon en opvolger van de in Gent geboren en in Mechelen grootgebrachte keizer Karel een Castiliaanse koning was en dus een vreemdeling die zich hier gehaat maakte? Waarom sloeg het geregelde leger van koning Willem in september 1830 in het park van Brussel op de vlucht voor een zootje ongeregelde opstandelingen waarvan de leiders waren gaan lopen in het licht van de duidelijke krachtsverhoudingen? Wat dreef Julius Caesar tweeduizend jaar geleden ruim 800 kilometer buiten de grenzen van het Romeinse Rijk naar wat de meest noordelijke uithoek van dat rijk zou blijven? Waarom is Lodewijk XIV er niet in geslaagd het latere België en zelfs Holland in te palmen, al had hij daar alle troefkaarten voor?

Het oplossen van dergelijke vragen dwingt je als historicus niet alleen over de grenzen te kijken, maar ook je in te leven in alle tegenstrijdige versies en bronnen die daar circuleren. Het verplicht je Spaanse, Franse, Britse, Duitse, Hollandse historici te lezen en de rijkdom van al die literatuur te smaken. Je komt los van onze eeuwige binnenlandse obsessie rond de vraag of 1830 een onontkoombare evolutie was, dan wel een vergissing van de geschiedenis. En je haalt een oogst aan verrassende inzichten binnen. Eentje maar: wat wij bij ons de tijd van de Spaanse koningen noemen – Filips II en zijn opvolgers – heet in Spanje het tijdperk van ‘los Austrias’, de Oostenrijkers. Het gaat nochtans om dezelfde koningen.

Kijken over de grenzen doet begrijpen waarom de leeuw van Waterloo Hollands is en de gouden leeuw boven op het Belfort van het Noord-Franse Douai Vlaams. Waarom een flink deel van de fraaiste bloemlezing van Franse middeleeuwse literatuur ‘Vlaams’ is, zonder daarom Nederlands te zijn, en een deel van de Vlaamse (Nederlandse) evengoed als ‘Frans’ kan worden gecatalogiseerd, zonder dat we het daarbij ook even hebben over de literatuur in het Latijn. Waarom in hartje Parijs een versterkte toren van Jan zonder Vrees staat. Waarom koning Willem II van Nederland, de logebroeder van de Belgisch revolutionair Alexandre Gendebien, een standbeeld heeft op het centrale, naar hem genoemde plein van

Luxemburg, dat perfect gelijk op zijn standbeeld vlak bij het Binnenhof in Den Haag. Waarom d'Artagnan sneuvelde in Maastricht. Waarom in Mechelen een gebouw staat dat het Hof van Savoie heet. Waarom in Ieper tientallen Indiase sikhs begraven liggen en in Riemst aan de Maas, aan de andere kant van het hedendaagse Vlaanderen, achthonderd Ieren.

Je gaat dan ook meer opletten als mensen met toch enig gezag plots verrassende inzichten over het verleden van België produceren. Twee voorbeelden maar.

In mei 2011 publiceerde het magazine van de Britse *Financial Times* een interview van Simon Schama, een van de bekendste hedendaagse Britse historici, met de zevenentachtigjarige Henry Kissinger, de gewezen Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken en zeker een van de meest markante diplomaten van de twintigste eeuw. Schama begon zijn verslag met de discussie over een oplossing voor de nu al bijna veertig jaar aanslepende oorlog in Afghanistan:

Naar wie zouden we moeten kijken, in onze moeizame zoektocht naar een uitweg uit onze Afghaanse verwarring? Naar de Hertog van Wellington, blijkbaar. Wel, dat is wat Henry Kissinger ervan denkt. Denk nu niet dat die link iets te maken heeft met het Brits-Indische Rijk. Neen, we waren amper tien minuten aan het praten en hij zei dat de mensen die met Afghanistan bezig zijn zouden moeten denken aan... België.

Jawel, België! Dr. Kissinger pauzeerde nu even tussen al zijn beschouwingen, die hij telkens aflevert met een zo zware bastoon dat ze niet anders dan diepzinnig kunnen lijken. Hij nam zijn tijd en keek gemuseerd naar mij om te zien of de geschiedenisprofessor wel mee was. En plots had ik het. Ja, natuurlijk! Natuurlijk moet je niet gaan zoeken naar een band tussen het hooggebergte van de Hindoekeesj en de Vlaamse modder. Neen, de essentie is dat beide, Afghanistan en België, staten zijn die nooit helemaal gegroeid zijn; kruispunten van botsende talen en religies, voetmatjes van burens zonder scrupules. De Schelde! De Maas! Waziristan!

'Doorheen heel de achttiende eeuw en nog vroeger', zo vatte Kissinger dat samen, met de pose van een geduldige studiebegeleider, 'zijn legers kriskras door Vlaanderen getrokken.' Inderdaad, en telkens met vreselijke en eindeloze oorlogen tot gevolg. En wat was het ant-

woord van de Hertog van Wellington bij het ontstaan van een onafhankelijk België in het begin van de negentiende eeuw? Het statuut van een internationaal afgesproken neutraliteit.

‘Het heeft tachtig jaar standgehouden’, zei Kissinger. Waarmee hij suggereerde: moesten we dat alleen al kunnen bereiken om ons Afghaans probleem op te lossen...

Een andere verrassende visie had ik enkele jaren eerder al aangetroffen in de eerste alinea van een boek van de Spaanse historicus Miguel Angel Echevarria (*Flandes y la monarquía hispánica 1500-1713*) over onze Spaanse tijd, hun *Austrias*:

Het territorium dat doorgaans bekendstaat onder de naam van Lage Landen, was het resultaat van een bewust gevoerde politiek om het één van de grote staten van het Westen te maken, gewrongen als het was tussen grootmachten van het formaat van Frankrijk, Engeland en het Duitse keizerrijk, en met goede verbindingen naar zowel het veel beschaafdere zuiden (Italië) als naar het grondstoffenrijke noorden (Denemarken, Balticum...).

En toch, door de gebeurtenissen die zich hebben voorgedaan, is dat gebied, net toen het geroepen was tot een grote toekomst op het continentaal schaakbord, plots afhankelijk geworden van een hogere politieke instantie. Daardoor is het nadien in twee onverzoenbare stukken uiteengevallen. Hoe is dat alles toch kunnen gebeuren?

Het zijn, geeft toe, fascinerende vragen die daar worden opgeworpen. Kissinger zegt dat de toenmalige Britse premier Wellington – de overwinnaar van Waterloo – België in 1830 creëerde, met een nagelnieuw neutraliteitsstatuut als geniale vondst, om een einde te maken aan ruim een eeuw van oorlogen. Echevarria stelt dat de Lage Landen onder de Bourgondiërs geroepen waren iets heel groots te worden, maar dat er plots iets heel fundamenteels is misgelopen.

Waar? Niet waar? Het zijn beide verrassende inzichten, die doen hunkeren naar meer, naar het eigenlijke verhaal. Zeker vanuit dit kleine land, waar onze vele communautaire brillen ons hele verleden steeds weer in relatie situeren met het moment van 1830. Er is nochtans, voorbij die datum en voorbij de horizon van onze vaderlandse grenzen, een schit-

terend verhaal te ontdekken over de worstelingen, gloriemomenten en drama's van een heuse beschaving.

Het is tijd om het Europees verleden te ontdoen van zijn intellectuele carcans. Daarom deze poging, met dit stuk West-Europa, niet in de illusie het definitieve woord te vestigen, maar in de hoop een aanzet te geven tot wat meer perspectief en discussie over een verleden zonder grenzen, als chaos in actie.

1.
HET
UITEINDE
VAN DE
WERELD

De westerse beschaving kent vele mythische monumenten, maar geen ervan zo intrigerend als de koningstroon van Aken. Het is een primitieve stoel, gemaakt uit vijf marmeren platen die met bronzen klemmen aan elkaar worden vastgehouden. Hij staat aan het einde van een kleine stenen trap van zes treden, op een dikke stenen plaat die op vier pijlers berust. Het geheel bevindt zich aan de westelijke zijde van de galerij boven het centrale deel van de Paltskapel (paleiskapel) van de dom van Aken.

Dit was de troon van Karel de Grote. Hij staat nog steeds in de kapel die de Frankische vorst liet bouwen in het paleis dat hij aan het einde van de achtste eeuw in Aken oprichtte. Karel was geboren op een van de familiedomeinen in Herstal aan de Maas, 5 kilometer ten noorden van Luik, de hoofdplaats van het gelijknamige bisdom en het enige noemenswaardig stadje in de streek, met een paar duizend inwoners. Hij bouwde toen hij zeer oud werd – de veertig voorbij – zijn residentie in Aken, 65 kilometer oostelijker, omdat daar warmwaterbronnen en -baden waren die deugd deden voor zijn jicht.

Voor de achthoekige paleiskapel, die de paus zelf in het jaar 805 kwam inhuldigen, liet Karel zich inspireren door Romeinse voorbeelden in het nabije Keulen en in Ravenna in Noord-Italië. De zuilen liet hij uit die twee steden en uit Rome overbrengen, in stukken op ezels. Zo ontstond het hoogste gebouw ten noorden van de Alpen van die tijd, en sowieso een van de weinige stenen gebouwen van toen. Bovenal was er de troon. De marmeren platen waren afkomstig van de Verrijzeniskerk in Jeruzalem, die de eerste christelijke Romeinse keizer Constantijn in 335 had laten bouwen boven op de vermoedelijke begraafplaats van Christus.

De troon en de kapel zijn zwanger van de symboliek die Karel de Grote tot een buitengewone figuur in de Europese geschiedenis maakt. Hier huisde de meest succesrijke telg uit de Haspengouwse familie van grootgrondbezitters, die eerst de legitieme Frankische koningen van de troon had geduwd en dan heel West-Europa, van de Ebro tot de Elbe, had onderworpen. Geen vergelijking kon groot genoeg zijn om die verworven macht te bestendigen. Dus moest er gerefereerd worden aan het glorierijke en vergane Romeinse rijk, met de kroning van Karel tot keizer door de paus in Rome op kerstdag van het jaar 800, de eerste keizer sedert ruim drie eeuwen. En aan Christus natuurlijk, de God en profeet van de kerk die de Haspengouwers zo nadrukkelijk gesteund had in hun verovering van de macht.

Karel zat op marmer van het graf van Christus in een kapel zoals enkel de Romeinen die maakten, als keizer van het nieuwe Romeinse Rijk. Zijn rijk en kapel vervielen in de decennia na zijn dood in 814, totdat de Vikingen in het jaar 881 zijn paleis verwoestten en hun paarden onder zijn troon parkeerden. Maar de droom van het keizerrijk bleef. In 936 liet Otto I zich in de kapel tot koning van het Oost-Frankische rijk kronen, dat hij spoedig omdoopte tot Heilig Roomse (= Romeinse) Rijk, waarvan hijzelf de keizer werd. Eenendertig andere keizers zouden hem volgen, met keizer Karel V in 1521 als voorlaatste. Zelfs Bonaparte geraakte gefascineerd door de symboliek, toen hij aan het begin van de negentiende eeuw als eerste Franse keizer regelmatig Aken bezocht, dat een decennium tevoren aan Frankrijk was toegevoegd. Hij liet een deel van de zuilen van de kapel naar Parijs afvoeren terwijl zijn Joséphine even op Karels marmeren troon mocht plaatsnemen.

Toch zijn de troon en de kapel ook en vooral symbolen van een tevergeefs nagejaagde hersenschim. Tot ruim duizend jaar na de ondergang van het Romeinse Rijk in het westen werd nog steeds gedroomd van een herstel ervan, dat er finaal nooit meer kwam. Het tekent hoezeer de westerse geschiedenis begon met een verbazingwekkende big bang.

EEN ROVER UIT HET ZUIDEN

Vijfhonderd kilometer zuidelijk van Aken begon, in het najaar van 58 voor Christus, een generaal een boek te schrijven. Het was herfst, tijd om de paarden op stal te zetten voor de winter en het oorlog voeren te staken. De generaal bevond zich in een legerkamp in de buurt van het stadje Vesontio, het hedendaagse Besançon in de Franche-Comté in Frankrijk. En hij vatte het plan op zijn exploten van de voorbije maanden op te tekenen om ze te laten vertellen in het verre Rome, waar hij vandaan kwam. Hij heette Julius Caesar. Zijn naam werd later het naamwoord (keizer, Kaiser, tsaar...) van de titel van Karel de Grote, Karel V en Bonaparte.

De generaal was 42 op dat moment. Hij was van plan de winter door te brengen in het noorden van het Italiaans schiereiland, in de provincies die hij bestuurde sedert hij in maart van dat jaar aangesteld was tot proconsul. In afwachting van zijn vertrek besteedde hij zijn tomeloze energie aan het schrijven van zijn verhaal. Zijn doelpubliek was het volk van Rome, dat hij wilde verbazen. Zo zijn de *Commentarii de Bello Gallico* ont-

staan, de Verslagen over de Gallische Oorlog. Acht jaar lang, telkens in het najaar, bracht Caesar verslag uit over zijn exploten in Gallië. Hij deed dat met een schijn van objectiviteit, in een Latijn dat schitterde door eenvoud en helderheid, en waarin hij zichzelf opvoerde in de derde persoon. *Spinnen* zouden we dat vandaag noemen.

De *Commentarii* zijn de eerste geschreven bron voor de geschiedenis van de Lage Landen, het grootste deel van hedendaags Frankrijk, het zuiden van Groot-Brittannië en het westen van Duitsland. Er is nauwelijks ander materiaal om het verhaal van Caesar te controleren. Maar een kritische geest kan gemakkelijk de leugens, eufemismen en dramatiseringen detecteren die de Romeinse generaal hanteerde. Wat dan naar boven komt is het verhaal van een legermacht van een superieure beschaving die diep doordrong in een primitieve wereld, zoals later Cortes bij de Azteken of Stanley in Congo. Het verhaal ook van vele brutale slachtpartijen die finaal tot doel hadden geld, buit en roem te leveren aan een grenzeloos ambitieus politicus.

Gaius Julius Caesar was in 59 voor Christus in Rome consul geworden, na een politieke carrière met de normale etappes naar de top. Zijn voornaamste tegenstanders tot dan waren zijn schuldeisers. Maar met wat strafexpedities als Romeins magistraat (*propraetor*) in het westen van het Iberisch schiereiland tussen 62 en 60 had de politicus genoeg verdiend om even schuldenvrij te zijn. In 60 wist hij de rijke Crassus en de populaire militaire held Pompeius te verzoenen, tot dan de dominerende, maar ook rivaliserende politici in de stad. Zo ontstond het eerste driekoppige staatsbestuur met nagenoeg dictatoriale macht (triumviraat). Een van de gemaakte afspraken was dat Caesar consul zou worden, om hervormingen door de Senaat te rammen die de belangen van zijn twee partners ten goede kwamen. Pompeius, de generaal, stelde op een bepaald ogenblik zelfs dat hij 'desnoods met de wapens in de hand de belangen van het volk zou verzekeren'.

Consuls kregen na afloop van hun eenjarige ambtstermijn een bestuursmandaat over een provincie van het imperium, als proconsul. Zijn tegenstanders wilden Caesar afschepen met het vredige Campanië (rond Napels). Maar met de hulp van zijn vrienden dwong de consul *Gallia Cisalpina* af (vandaag Italië ten noorden van Rimini) en *Illyricum* (vandaag Dalmatië, de kust van het huidige Kroatië). Die waren samen goed voor drie legioenen van zowat vijfduizend man elk. Expansie was er echter

nauwelijks mogelijk, doordat beide provincies omringd werden door hooggebergte.

Toen stierf echter onverwacht de proconsul van *Gallia Narbonnensis*, de provincie over de Alpen die tot aan de Rhône reikte en langs de zee tot aan de Pyreneeën. Caesar liet zich ook dat gebied toewijzen. Kort daarop, in maart 58, bereikte Rome het bericht dat de Helveten in beweging waren gekomen, een grote volksstam die het plateau tussen de Jura, de Alpen en de bovenloop van de Rijn bewoonde. Die werden voortdurend aangevallen door de Germaanse volksstam van de Sueben ten noorden van hen. Na lang aarzelen beslisten de Helveten te verhuizen: dwars door Gallië, naar de kust van de Atlantische Oceaan.

Caesar greep zijn kans. De kersverse proconsul van *Gallia Narbonnensis* zou volgens latere Romeinse historici in amper acht dagen naar Genava (Genève) getrokken zijn, de uiterste noordergrens van *Gallia Narbonnensis*. Hij liet er prompt de brug over de Rhône afbreken, aan de uiterste zuidpunt van het meer, om de doortocht van de Helveten te bemoeilijken. Hij begon daarop onderhandelingen met de onrustige stam, maar mobiliseerde tegelijk zijn drie legioenen in Noord-Italië. Hij rekruteerde ook soldaten voor twee nieuwe legioenen, iets waarvoor formeel de goedkeuring van de Senaat nodig was. Maar Caesar wenste daar niet op te wachten en besloot dus die legionairs uit eigen zak te betalen.

Een diplomatiek compromis was vermoedelijk perfect haalbaar – bijvoorbeeld wanneer de Helveten iets noordelijker, ver van de Romeinse *provincia* aan de Rhône, naar het westen zouden zijn getrokken. Maar het is ook duidelijk dat dit Caesar, gezien zijn investering, zwaar in de financiële en politieke problemen zou hebben gebracht. Hij wou oorlog en moet daarvan grote winst hebben verwacht, al was het maar om zijn troepen af te betalen. Hij liet zijn legers in de late lente van 58 de Alpen oversteken, en nam de leiding ervan. Nabij de Saône haalde hij de Helveten in, overviel hen en richtte in een veldslag die er geen was een slachtpartij in hun rangen aan. Een tweede confrontatie enkele dagen later nabij het hedendaagse Autun in Bourgondië maakte een eind aan de net begonnen volksverhuizing.

De Romeinen waren daar al minstens 200 kilometer buiten de grens van *Gallia Narbonnensis*. Maar Caesar ging door. Al dan niet op vraag van zijn Gallische bondgenoten liet hij zijn legioenen optrekken tegen de Sueben, die zo opdringerig waren geweest tegen de Helveten. Nabij de

Rijn, mogelijk in de buurt van het hedendaagse Mulhouse, werden die aan het eind van de zomer van 58 voor Christus in de pan gehakt.

Caesar zelf vertrok enkele weken later naar Noord-Italië. Daar voltooide hij zijn eerste verslag over zijn roemrijke daden, dat hij naar Rome stuurde. Zijn legioenen daarentegen liet hij tijdens de winter in de buurt van Vesontio, ook weer ruim 200 kilometer diep in pas veroverd gebied.

* * * * *

De Romeinse veldheer keerde terug naar Gallië in de lente van 57. In zijn *Commentarii* vertelt hij dat de stammen in het gebied ten noorden van Seine en Marne, die hij *Belgae* noemde, ongerust geworden waren over het oprukken van de Romeinen. Daarom zouden die in de lente van 57 een coalitie tegen hem gesloten hebben met het oog op een oorlog. Hij zou met andere woorden gedwongen geweest zijn dat gevecht aan te gaan. In de volgende hoofdstukken van zijn verhaal is echter weinig terug te vinden van die coalitie. Caesar vertelt integendeel uitgebreid over de tegenstellingen bij zijn tegenstanders en het gebruik dat hij daarvan maakte. Net als bij de Helveten een jaar eerder kan men vermoeden dat het vooral de proconsul van Rome was die op oorlog aanstuurde.

Het conflict bracht zijn legioenen een halfjaar later bijna 800 kilometer buiten de voormalige buitengrens van het Romeinse Rijk. Dat was, vanuit militair oogpunt, een extreem risicovolle afstand, maar vermoedelijk is er wel een logische verklaring voor. Een leger dat vanuit Italië in de valleien van Rhône en Saône terechtkomt botst westwaarts altijd op bergen. Enkel door via het noorden tot Bourgondië door te dringen kan het langs rivieren en valleien afbuigen naar de Atlantische Oceaan.

Caesar volgde in de late lente van 57 met zijn legioenen vanuit Bourgondië de rivieren, eerst de Marne, dan de Aisne, die telkens een flank van het leger afdekten. Met afwisselend lijmen en dreigen onderwierp hij de diverse stammen in het gebied tussen de huidige steden Reims en Arras. Hij trok dan niet naar de Atlantische Oceaan, maar draaide met zijn legioenen noordoostwaarts, langs de Oise en de Samber. Vooral met dat laatste legde hij de basis voor de route waarlangs van dan af alle legers zouden optrekken, tot en met de Britse troepen van generaal Montgomerie die in september 1944 België bevrijdden.

Vele honderden kilometers in het noorden moest Caesar een van de moeilijkste veldslagen van zijn verovering leveren. Die vond vermoedelijk plaats waar vandaag Maubeuge ligt, de Franse stad aan de Samber nabij de grens met België. Daar ondergingen de Romeinse legioenen een onstuimige aanval vanwege de Nerviërs, een stam in het gebied van het huidige Waals-Brabant en Henegouwen in België. De veldslag was hevig, bloedig, en voor de eerste keer kwamen de Romeinen echt in moeilijkheden. Maar uiteindelijk dolven de Nerviërs het onderspit. In dat cruciale moment dichtte Caesar zichzelf in de *Commentarii* een heldenrol toe:

Caesar begreep dat de veldslag nu in volle crisis was. Hij zag ook dat er geen enkele reserve meer beschikbaar was. Dus greep hij een schild van één van de soldaten in de achterste rijen (hijzelf was zonder schild gekomen). Hij drong door tot de voorste linies, en sprak de centurions toe, bij hun naam. Hij moedigde de rest van de soldaten aan. Hij beval ze hun standaarden voorwaarts te dragen, en de linies wat breder te maken, zodat ze gemakkelijker hun zwaarden konden hanteren. Zijn aankomst bracht hoop bij de soldaten en herstelde hun moed. In het zicht van de generaal wilde iedereen opnieuw maximaal uit zijn krachten putten. En zo werd de stoutmoedigheid van de vijand een beetje afgeremd

De verslagen Nerviërs waren bijna allemaal dood, zo schrijft Caesar, waarop hij aan de enkelen die overbleven genade schonk. Plausibeler lijkt dat de overlevenden naar de slavenmarkt gingen en de achterblijvers geplunderd werden. Een laatste offensief aan het eind van de zomer leidde naar de voornaamste stad van de Atuatici aan de Maas in de buurt van het huidige Namen. De technologische superioriteit van de Romeinse belegeraars – die onder meer een dijk bouwden om met stormrammen goed beschermd de muren van de stad te naderen – leidde tot een snelle capitulatie.

‘Gallië is onderworpen’, zo liet de generaal in zijn tweede verslag aan Rome berichten. De impact van die boodschap moet gigantisch geweest zijn. De hoofdstad vernam dat haar proconsul zich met zijn leger heel diep in vijandelijk en onbekend gebied had gewaagd, daar veldslag na veldslag had gewonnen en aan het rijk een territorium had toegevoegd dat groter was dan Italië zelf.

De nieuwe kampioen van de vox populi liet inmiddels een deel van de buit van zijn veroveringen – vooral dan geplunderde rijkdommen en de opbrengst van slavenverkoop – rijkelijk naar Rome vloeien. Pompeius moet beseft hebben dat zijn bondgenoot hem boven het hoofd aan het groeien was. Hij trok in april 56 naar Caesar in Lucca, in het uiterste zuiden van Gallia Cisalpina (vandaag in Toscane). Samen veegden ze de spons over de feitelijk onwettelijke rekrutering van twee legioenen zonder toestemming van de Senaat. Pompeius stemde ook in met een nieuw mandaat van vijf jaar voor de proconsul, al was het maar om hem uit Rome weg te houden.

* * * * *

Want Gallië was nog niet onderworpen natuurlijk. Op de triomfantelijke verhalen van de proconsul volgden nog vijf bloedige jaren. In 56 en 55 hadden de legioenen de handen vol met het veroveren van de gebieden langs de Atlantische kust tussen de Seine en de Pyreneeën. Het wat schamele nieuws daarover lardeerde Caesar in zijn jaarlijkse verslagen met drie spectaculaire, maar militair nutteloze oversteken, twee naar Britannia vanuit de buurt van het hedendaagse Boulogne, en één over de Rijn, nabij Mainz.

Vanaf 54 groeide de weerstand van de veroverde en ongetwijfeld grondig leeggehaalde gebieden, te beginnen met de Treveri aan de Moezel. Die zouden een jaar later ook de Eburonen in de Maasvallei hebben aangepord. De plaatselijke vorst, Ambiorix, die Caesar tot dan tot zijn bondgenoten rekende, lokte in het voorjaar een in de streek gelegerd legioen uit zijn winterkwartier en liet het genadeloos afmaken. Over die Ambiorix weten we overigens nauwelijks wat en we hebben zeker geen beschrijving of afbeelding die het negentiende-eeuwse standbeeld van een zwaarbesnorde spierbundel op de Markt in Tongeren had kunnen verantwoorden.

Zodra andere stammen in het noorden van Gallië vernamen dat de militaire slagkracht van de Romeinen door de actie van Ambiorix gevoelig was verzwakt, kwamen ook zij in opstand: de Nerviërs, de Atuatici en de Senonen (aan Seine en Yonne). Caesar, die ijlings uit Noord-Italië terugkeerde, mobiliseerde twee nieuwe legioenen, overreedde de Senonen en overwon opnieuw de Nerviërs en de Treveri. In de late zomer

volgde dan, als wraak, de haast volledige uitroeiing van de geïsoleerde Eburonen. Ambiorix zou de Rijn zijn overgevlucht.

Het was nog maar een begin. Caesar leerde, zoals George W. Bush tweeduizend jaar later, dat veroverde gebieden handhaven veel moeilijker is dan ze in te palmen. In 52 kwamen alle Gallische stammen tussen Rhône en Seine, inbegrepen enkele trouwe bondgenoten van Rome, in opstand, met Vercingetorix als leider. Die had zelf nog als officier van de Gallische ruitery meegevochten met Caesar. De Gallische leider beseftte dat de rechtstreekse confrontatie te mijden was en mikte op de zwakke plek van de legioenen: de voedselbevoorrading in vijandig gebied. Na maanden van schaduwboxen leden de Romeinen een zware nederlaag bij de belegering van Gergovia in het Centraal Massief. Caesar moest vluchten naar het huidige Bourgondië.

Maar hij herstelde snel zijn troepenmacht tot zes legioenen. Toen hij enkele weken later opnieuw oprukte, ging een misschien te zelfverzekerde Vercingetorix de confrontatie niet meer uit de weg. Een nieuwe belegering, ditmaal van de Galliërs in het stadje Alesia (Alise-Sainte-Reine in het huidige Bourgondië), eindigde na zes weken op de dramatische knieval van Vercingetorix voor de voeten van zijn Romeinse tegenstrever.

Caesar liet de Gallische leider in de kettingen slaan. Met die beslissende overwinning op zak en zijn tweede termijn als proconsul die afliep, was het tijd om zijn Gallische veldtocht in Rome politiek te verzilveren. Hij keerde niet meer terug naar Gallië. Zes jaar burgeroorlog, tot in Egypte toe, waren nog nodig om van Caesar de onbetwiste meester van Rome te maken. Pas toen, zowat een jaar voor hijzelf vermoord werd, kon hij een triomftocht houden in de straten van de stad. In zijn gevolg sleepte hij ook de geketende Vercingetorix mee, die al die jaren gevangen had gezeten. Eenmaal de triomftocht voorbij liet Caesar hem onmiddellijk terechtstellen.

‘HET VERST VAN DE BESCHAVING’

Tongeren is vandaag een klein stadje met vijftienduizend overwegend Nederlandssprekende inwoners binnen zijn ring. Niet ver van Maastricht en Luik, maar vooral bekend om zijn grote zondagse antiekmarkt. Bovendien wil het iedereen laten weten dat het de oudste stad van België is,

gesticht een dozijn of wat jaren voor Christus als een legerkamp op een honderd meter hoge heuvel die deel uitmaakt van de scheidslijn van Maas- en Scheldebekken. Daarvoor pakt het ook uit met een zeer creatief Gallo-Romeins museum, een archeologische put in het stadscentrum en het eerder vermelde afschuwelijke beeld van Ambiorix, vlak onder de basiliek die eraan herinnert dat hier ooit de eerste bisschopszetel van de hedendaagse Lage Landen huisde.

Maar het echt verbazende monument bevindt zich buiten de stadsring. Kilometers lang slingeren zich grotere brokken en kleine stukken door de velden van wat eens de zes meter hoge stadsmuur van de Romeinen was. Ronde uitstulpingen markeren waar vroeger de torens stonden waarlangs men de stad binnentrad. Vier en een halve kilometer lang moet het monument geweest zijn, gebouwd in de tweede eeuw, in de glorietijd van de Romeinen in deze contreien. In een nabijgelegen bos zijn zelfs nog sporen te vinden van een fors aquaduct dat kilometers ver water ging halen voor de stedelingen binnen de muren. Daar overvalt je dan plots het gevoel dat Tongeren nooit groter was dan toen, veel groter dan in de middeleeuwen of zelfs binnen de ring vandaag. Achttien eeuwen geleden, onder de heerschappij van de erfgenamen van Caesar.

* * * * *

Hoe intens was de Romeinse greep op Caesars verre verovering diep in Gallië? Vier tot vijf eeuwen na het vertrek van de veroveraar bleef het gebied formeel onder de voogdij van Rome. Het nam Gallië mee op in de al ontwikkelde wereld rond de Middellandse Zee of sloeg er op zijn minst een brug naartoe. Het leverde het veroverde land minstens twee eeuwen stabiliteit, zijn administratie, zijn taal, zijn godsdienst en veel van zijn steden, wegen en economische centra. Toch kruimelt, zeker voor het noorden van Gallië, het beeld weg dat de Romeinen hier bijna een half millennium lang de baas waren. Rome vestigde, na Caesars vertrek, slechts langzaam zijn gezag en zijn structuren. Het zorgde dan voor twee eeuwen relatieve stabiliteit en ontwikkeling. En zijn macht brokkelde daarna geleidelijk af, totdat diep in de vijfde eeuw de laatste sporen van autoriteit wegspoelden.

Wat leren we, door Caesars ogen, over het gebied dat hij veroverde? Hij beschreef summier wat piepkleine stadjes van enkele honderden bewo-

ners, militaire vestinkjes waar handel werd gedreven, ook met steden aan de Middellandse Zee. Maar schrift was er nog niet en stabiele politieke structuren ontbraken. Veeleer was er sprake van stammen en stammetjes, met elk een elite van krijgers, een vorst en vaak ook ruzie binnen de dynastie.

Daarnaast zijn er de bevindingen van de archeologen. Die laten een dunbevolkte streek vermoeden, die enkele eeuwen voordien was overgeschakeld op een beschaving die ijzer hanteerde en landbouw bedreef. We noemen die ‘Keltisch’, maar dat begrip heeft onder historici geen eenduidige inhoud.

Caesar zag wel wat onderscheiden in zijn veroverd gebied, meteen in de allereerste zin van de *Commentarii*:

Gallië is in zijn geheel verdeeld in drie delen, waarvan de Belgen (Belgae) er één bewonen, de Aquitaniërs een ander, en het derde diegenen die zich in hun eigen taal Kelten noemen, maar die wij als Galliërs omschrijven. Zij verschillen onderling op het gebied van taal, instellingen en wetten.

Meer details gaf Caesar niet, tenzij dan over het verschil tussen de Belgae, in het gebied tussen Seine en Rijn, en hun zuiderburen, in de zin die in alle Belgische schoolklassen wereldberoemd is geworden:

Van hen allen zijn de Belgen de dappersten, omdat zij het verst verwijderd zijn van de beschaving en de cultuur van de Provincia, de kooplieden maar zelden opzoeken en er nauwelijks waren invoeren die de verwijzing in de hand werken, en omdat zij buren zijn van de Germanen, die over de Rijn wonen, en met wie zij voortdurend oorlog voeren.

De geografische beschrijvingen van Caesar zijn behoorlijk verwarrend. Uit de fragmenten blijkt al dat hij Belgae en Aquitaniërs niet als Galliërs beschouwde, maar wel tot Gallië behorend. Ook de term ‘Germanen’ gebruikte hij niet eenduidig, net zo min als de terminologie rond de Belgae. Pas vanaf zijn vijfde boek gebruikte hij die naam – in vele varianten (in Belgis, Belgio, Belgium) – als plaatsaanduiding voor het ‘land van de Belgae’. Pas een goede vijftig jaar later werd *Belgica* een adjectief voor de gelijknamige provincie (Gallia Belgica, met Reims als hoofdplaats).

Veel merkwaardiger dan die terminologie is dat heel Gallië een vreemde verovering vormde. De Romeinen, die honderd jaar eerder baas waren geworden over de Grieken die sedert vijf eeuwen het schrift hanteerden, onderwierpen voor het eerst een bevolking die een stuk primitiever was dan zij. Belgae-land lag in het uiterste noorden van het rijk, op 1500 kilometer van Rome. Het was, in tegenstelling tot de rest van het rijk, nauwelijks per schip te bereiken.

Gaandeweg gingen de Romeinen, na twee decennia van burgeroorlog die volgden op Caesars vertrek, toch belangstelling opbrengen voor hun nieuwe verovering. Romes eerste keizer, Caesars aangenomen zoon Octavianus-Augustus, reisde in 16 voor Christus enkele jaren lang naar Gallië om het te organiseren. Zijn intentie was de stammen daar aan zijn zijde te krijgen in de strijd die voorbereid werd tegen de Germanen. Rome had honderd jaar voordien slechte ervaringen opgedaan met Germaanse stammen die tot in Italië oprukten. Nu plande Augustus die dreiging definitief te gaan bestrijden, over de Rijn, tot in het land van de Germanen zelf, ongetwijfeld ook weer om zijn eigen macht en middelen te versterken.

En dus werd Gallië administratief ingericht, in Romeinse provincies. De elite van de Gallische stammen werd geleidelijk in het Romeinse bestuursstelsel geïntegreerd. Al onder Augustus begon ook de systematische aanleg van wegen. De belangrijkste weg liep, om militaire redenen, van zuidwest naar noordoost – daar waar men, vanuit Rome, noord-zuid zou verwachten: van Bagacum (Bavai, vandaag een klein dorpje in Noord-Frankrijk) naar Colonia Agrippina (Keulen). Die volgt, typisch voor de Romeinse legioenen, zoveel als mogelijk de scheidslijn tussen rivieren, om met zo weinig mogelijk bruggen te volstaan.

Het tracé is ook nu nog zeer sterk aanwezig in het wegenlandschap van België. Vooral langs dat wegennet, met zijn zijvertakkingen, ontstonden steden, als administratieve en handelscentra: Atuatuca (Tongeren), Traiectum (Maastricht), Noviomagus (Nijmegen) Colonia Agrippina (Keulen), Augusta Treverorum (Trier), Orolaunum (Aarlen), Turnacum (Doornik), Cortoriacum (Kortrijk) of Castellum Menapiorum (Kassel).

De oorlog tegen de Germanen duurde vele decennia, maar liep finaal op een mislukking uit. Vanaf 47 na Christus, onder keizer Claudius, gaf Rome zijn pogingen tot verovering van Germania op. De Rijn werd de grens. Dat droeg bij tot de stabilisering van het veroverde Gallië. Romeinse

soldaten met pensioen vestigden zich op het stuk land dat ze bij hun afscheid toegewezen kregen. Ze hielpen de landbouw op te krikken naar het niveau dat men aan de Middellands Zee kende. Na verloop van tijd ontstonden centra van grootgrondbezitters (*villae*) die niet alleen voor zichzelf, maar ook voor de legioenen aan de grens produceerden, en die handel dreven, vooral met het zuiden.

Stenen gebouwen rezen op in die centra, net als in de steden, iets wat vóór de komst van de Romeinen onbekend was en ook nadien in de Lage Landen weer eeuwenlang een uiterste zeldzaamheid zou zijn. Logischerwijs concentreerden de *villae* zich in de meest vruchtbare gebieden, de boven-Schelde, Haspengouw en het laagland van Maas en Rijn. De Kempen, de Ardennen, de Eifel en waarschijnlijk ook het polderland langs de onbarmhartige Noordzeekust bleven zo goed als leeg.

Of de inwoners van Gallië tevreden waren en in welke mate ze zich assimileerden, blijft giswerk. Via de *Annales* van de Romeinse historicus Tacitus weten we dat in 69 na Christus in Gallië de grootste opstand uit de Romeinse tijd losbrak. Dat is het verhaal van Julius Civilis, een personage dat, zoals bij ons Ambiorix, door de Nederlandse nationale geschiedschrijving buiten alle proporties is opgedirkt omdat hij van Bataafse afkomst was.

In feite ging het om een lokale militaire commandant die de macht naar zich toe trok, toen in Rome een nieuwe burgeroorlog woedde na de dood van keizer Nero. Twee jaar lang was Julius Civilis alleenheerser in een autonoom gebied tussen de Noordzee en de Moezel en de Rijn. Maar uiteindelijk kwam in Rome een nieuwe keizer op de troon en herstelden de legioenen orde en gezag, ook in de Lage Landen.

Nadien volgde nog ruim een eeuw van *Pax Romana*. Niet de minste paradox van de West-Europese geschiedenis is dat uit die eerste eeuw meer overblijfselen zijn gevonden en bewaard dan uit elk van de overige negen eeuwen van het eerste millennium. Dat een deel van het gebied van het huidige België – net zoals de rest van Gallië – toen geromaniseerd is geraakt, maakt duidelijk hoe intensief de beïnvloeding is geweest. Rome was daar overigens soepel in. Gaandeweg lijmden de nieuwe elite van Gallië met volledige burgerrechten en deden de eersten onder hen hun intrede in de weliswaar onmachtig geworden Senaat.

Desondanks bleef Caesars verovering ook altijd een beetje een uit-hoek van het rijk. Het zou, voor zover bekend, tot zeven eeuwen na Cae-

sars geschriften duren eer het uiterste noorden van Gallië, de Lage Landen, zelf een geschreven tekst produceerde. Het gebied leverde, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Iberisch schiereiland of Syrië, nooit een keizer in Rome. En de overgebleven monumenten in het noorden zijn beperkt tot enkele schaarse onherkenbare ruïnes, tot de Porta Nigra, de basiliek en het amfitheater in Trier, en tot de stadsmuur in Tongeren.

Caesar merkte zelf al op dat het gebied het ‘verst van de beschaving lag’. Zestig jaar later vermeldde de beroemde Romeinse dichter Vergilius in zijn *Aeneis* het kustvolk van de Morini (in de streek die vandaag het uiterste noordoosten van Frankrijk vormt). En die omschreef hij zonder omwegen als ‘een stam aan het einde van de wereld’.

* * * * *

Vanaf 180 ging het met het Romeinse Rijk neerwaarts. Nieuwe veroveringen bleven uit en daarmee ook geld en buit voor het verdedigen van de oude. Slecht betaalde en dus voortdurend muitende troepen brachten in de vijftig jaar tussen 235 en 284 snel na elkaar vijftig keizers aan de macht in Rome. De verre frontlijn ‘aan het einde van de wereld’ in de Lage Landen voelde de neergang het snelst.

Germaanse stammen, samen ‘Franken’ genoemd, trokken in 258 op vele plaatsen de Rijn over en plunderden en vernielden alles wat ze tegenkwamen, vooral langs de weg naar Bavai. De Rijn grens, twee eeuwen lang zorgvuldig opgebouwd en gehandhaafd, was plots irrelevant geworden. In de chaos riep een lokale Romeinse commandant, Cassianus Postumus, zichzelf uit tot keizer. Veertien jaar lang zouden hij en twee opvolgers over heel Gallië regeren.

Het jaar na het herstel van het gezag van Rome, in 273, trokken Franken en Alemannen opnieuw, massaal en langs zowat alle Rijnovergangen Gallië binnen. Ze drongen diep door tot in het zuiden en gingen jarenlang ongemoeid tekeer. Ze plunderden en vernielden Nijmegen, Trier, Tongeren en Doornik, de *villae*, de steden, de versterkingen, de handelscentra aan kruispunten en riviermondingen. De bevolking werd vermoord of sloeg op de vlucht. Zeker ten noorden van de weg van Bavai naar Keulen had de Romeinse beschaving in de Lage Landen opgehouden te bestaan. Bij de onmachtige overgebleven legioenen volgde tussen 287 en 293 een nieuwe muiterij.

Even nog vond het stervende rijk wat glans terug, met keizer Diocletianus, die vanaf 286 een reeks hervormingen doorvoerde. Eén daarvan was de decentralisatie van het rijk, met drie medekeizers die mee het bestuur waarnamen. Trier, verwoest in 287, werd kort na 300 residentie van de medekeizer van het westen van het rijk. Het kende nog een merkwaardige opbloei, toen keizer Constantijn – bekend van zijn erkenning van het christendom en de bouw van Constantinopel (vandaag Istanbul) – er tien jaar lang verbleef en er talrijke bouwwerken achterliet.

De verdediging aan de Rijn grens door professionele legioenen werd ingeruild voor versterkingen rond de steden en langs de wegen, ten dele bemand door gemobiliseerde burgers. Tongeren bijvoorbeeld kreeg een twintigtal jaar na zijn verwoesting in 276 een nieuwe stadsmuur, die weliswaar beduidend kleiner was dan de vorige. Het lijkt er ook sterk op dat het Romeinse bestuur met minstens een deel van de binnengevallen en inmiddels al wat gesettelde Franken een compromis sloot. Het vertrouwde hen een stuk van de grensbewaking toe, waarschijnlijk tussen Nijmegen en de Rijnmonding. Geleidelijk zouden die Franken opschuiven naar het zuiden.

Tegen het midden van de vierde eeuw hadden ze waarschijnlijk het hele gebied ten noorden van de weg Bavai-Keulen ingepalmd, of op zijn minst toch de Kempen, als inmiddels volwaardige bondgenoten van Rome. Tegen het midden van de vijfde eeuw waren ze ook baas over het Schelde- en Maasbekken. De nieuwe heersers van de Lage Landen konden echter evenmin beletten dat nieuwe Germaanse stammen op strooptocht gingen aan deze kant van de Rijn. Vermoedelijk zijn enkel de meest spectaculaire raids opgetekend, zoals in 365, 367, 368, 373 of 388. Rome gaf in 392 Trier op als keizerlijke residentie en ruilde het in voor Arles, diep in het zuiden, in een stuk van Gallië dat al voor Caesar was veroverd.

Tien jaar later trok Stilicho, de bevelhebber van de Romeinse troepen in het westen, de legioenen terug uit heel Gallië. Hij had ze nodig op het Italiaans schiereiland, tegen de Visigoten die naar Rome oprukten. Vanaf 406 volgde de dijkbreuk: de ene Germaanse stam na de andere trok de Rijn over, op zoek naar rijkdommen en een beter leven in Gallië.

Het einde van het Romeinse Rijk in West-Europa is een geleidelijk en heel langdurig proces geweest. De tekenen van verval waren niet meer te verbergen vanaf het midden van de derde eeuw, maar de laatste contouren van burgerlijk en militair bestuur verdwenen pas ruim twee eeuwen

later. De volksverhuizingen van ongeletterde stammen uit het noordoosten van Europa namen in totaal drie eeuwen in beslag.

Toen de Hunnen van Attila, de meest verschrikkelijke van al die nomadische strijders, tussen 451 en 454 door Gallië en Italië raasden, werden ze nog door een coalitie van Germaanse stammen en enkele overblijvende Gallo-Romeinse legioenen ten noorden van Troyes verslagen en terug naar het oosten gejaagd. Ruim dertig jaar later, in 486, liquideerden de Franken, onder hun eerste echt gekende vorst Chlodowech (Clovis), nabij Soissons de laatste legioenen die zich op *Senatus populusque Romanorum* beriepen. Hun leider, Syragius, had zich enkele jaren lang van een rijkje in midden-Gallië verzekerd. Op die manier verdween de standaard van Caesar definitief uit Gallië, tien jaar nadat de laatste West-Romeinse keizer in Rome door de Oost-Goot Odoaker was afgezet.

* * * * *

Zo is de periode van Romeins bestuur in de Lage Landen al bij al vrij kort geweest, goed twee eeuwen eigenlijk. Korter dan elders in het imperium, en minder diepgaand omdat dit een van oorsprong primitieve streek was, die bovendien – in kilometers, maar meer nog in bereikbaarheid – zeer ver van Rome lag. Van de vijf eeuwen Romeinse geschiedenis in de Lage Landen is ons geen klinkende naam in de geschiedenisboeken overgebleven. Van Julius Civilis en Cassianus Possumus weten we nauwelijks meer dan hun naam. Geschriften uit de streek zijn er niet.

Toch is de invloed van de Romeinse overheersing op een aantal punten lang blijven nazinderen, en op enkele zelfs tot de dag van vandaag. Al te frappant is de vaststelling dat de grens tussen protestant en katholiek in West-Europa na de godsdienstoorlogen bijna samenviel met de vijftienhonderd jaar oudere grens van het Romeinse Rijk. Een echt goede verklaring is daar nog niet voor gegeven.

Julius Caesar leverde met zijn *Commentarii* niet alleen de eerste geschreven bron voor de geschiedenis, hij importeerde met zijn legioenen ook de nog totaal onbekende techniek van het schrijven. Vandaar ook dat Latijn tot zeker de twaalfde eeuw – dus zeven eeuwen na de val van het Romeinse Rijk in het westen – geen concurrent had als schrijftaal. Dat vandaag nog veel Latijn geleerd wordt in de scholen van de Lage Landen is misschien wel de meest merkwaardige erfenis van die tijd.

De Franse taal is een ander blijvend product van het Romeinse Rijk in onze contreien. Het intrigerende daarbij is dat de scheiding van vandaag tussen gebieden met een taal waarvan de oorsprong op het Latijn teruggaat, en de talen met Germaanse wortels, niet samenvalt met de Rijn, de grens van het toenmalig imperium, maar daar een honderdtal kilometer vandaan ligt. Ze loopt van west naar oost van Grevelingen aan de Franse Kanaalkust dwars door België naar het drielandenpunt bij Aken (België, Nederland, Duitsland) en vandaar bijna van noord naar zuid naar een ander drielandenpunt bij Athus (België, Luxemburg, Frankrijk). Van daaruit gaat het naar Metz in Lotharingen en zo naar Fribourg in het Zwitserse kanton Bern, Zuid-Tirol en de huidige Oostenrijks-Sloveense grens.

Als die talen-afscheiding er in min of meerdere mate al was aan het eind van de Romeinse tijd, dan staat men voor een paradox. Precies in het cruciale militaire gebied langs Rijn en Donau zou men een veel sterkere Romeinse aanwezigheid verwachten dan elders in het achterland. Maar misschien was de beveiliging aan de *limes*, de militaire grens, nu ook weer niet zo sterk dat ze alle kortstondige plundertochten aan deze kant van de Rijn kon beletten. En was het pas echt veilig wonen diep in het binnenland, ver van de grens.

De jongste halve eeuw is men ook gaan beseffen dat men met de notie taalgrens voorzichtig moet blijven. Het opleggen van taaluniformiteit door de natiestaat is een beleidsinstrument van de jongste drie eeuwen. Veeleer zijn er indicaties dat in heel de zone waarin nu de taalgrens loopt, van Noord-Frankrijk, door België, langs Duitsland, door Zwitserland en tussen Oostenrijk en Italië, eeuwenlang dorpen naast elkaar hebben bestaan, waarin in het ene overwegend een geromaniseerd dialect werd gesproken en in het andere een geermaniseerd. Dat taalgebruik zou dan veel meer op de lokale traditie dan op de territoriale omschrijving van die dorpen terug zijn gegaan, zeker zolang het schriftelijk contact met hogere besturen minimaal bleef. Bovendien weten we onthutsend weinig over de volkstaal vooraleer die vanaf de twaalfde eeuw voor de eerste maal in schriftelijke versies opduikt.

Wat we kennen, is afgeleid uit in het Latijn vermelde plaats- en persoonsnamen, van hypothetische historische reconstructies op basis van die oudste teksten, en van dat merkwaardige stuk tekst van Nithard uit 842. Daarin beschreef de monnik, in het Latijn uiteraard, hoe bij een

zoveelste compromis onder de ruziënde Karolingische vorsten, de legers van beide partijen elk in hun taal in Straatsburg een eed zwoeren om het akkoord na te leven. Die eden gaf hij ook weer. Het zijn de oudste stukjes oer-Frans en oer-Duits die we kennen.

Vergeten we tenslotte niet dat taalgebruik heel lang een sociaal gegeven is geweest, verschillend naargelang de klasse waartoe men behoorde, van het Latijn van de monniken en priesters tot de differentiaties aan Engels in George Bernard Shaws *My Fair Lady*. Frans (of vermoedelijk de Picardische variant van die taal) was bij ons al de taal van de graven van Vlaanderen en de hertogen van Brabant in de middeleeuwen. Het zou tot in de vroege twintigste eeuw de elitetaal blijven in steden als Brussel, Maastricht, Aken, Trier of Keulen, en ten dele zelfs Den Haag. Tot vlak na de Tweede Wereldoorlog registreerde men dat fenomeen in Vlaamse steden als Brugge, Gent en Antwerpen, maar ook in Luxemburg, Bazel of Bern.

Wie met andere woorden sterk affirmatieve uitspraken wil doen over de taalinvloed van de Romeinen in de Lage Landen, waagt zich op glad ijs. Met zekerheid kan men alleen stellen dat hun schrijftaal onze eerste schrijftaal is geworden en dat langdurig is gebleven. En dat hun spreektaal de grootste impact heeft gehad op de Franse variant die vandaag ook in het zuiden van de Lage Landen als spreektaal dient. Caesar en Rome brachten de mediterrane cultuur naar heel Gallië, maar het resultaat bleef altijd een mengeling van Keltische, Germaanse en Latijnse invloeden waarop men veel later het etiket Gallo-Romeins heeft gekleefd. De Lage Landen zijn in de Romeinse tijd – en anders dan heel de rest van Europa ten oosten en noorden van Rijn en Donau – deel geworden van een beschaving die het schrift kende. Maar daarbinnen bleven zij in alle opzichten een uithoek.

IMPULSEN VAN EEN NIEUWE GOD

Wij, mensen van de eenentwintigste eeuw, kunnen ons haast niet voorstellen wat het geweest moet zijn te leven in een wereld die er vijf eeuwen lang op achteruitging. Precies dat gebeurde nochtans tussen pakweg 200 en 700 na Christus in het grootste deel van West-Europa. Gallië evolueerde naar veel primitiever levensvormen en een veel achterlijker cultuur dan in het Romeinse Rijk.

Dit was een tijdvak waarin mensen leefden tussen de nog talrijke ruïnes en sporen van een superieure beschaving, ertegen aankeken, ze niet begrepen en in de verste verte niet meer in staat waren ze na te bootsen. Als een gebouw van steen was, was het zeer oud of een ruïne, waartussen enkel nog houten huizen werden gebouwd. De weinige geletterden konden intellectueel niet veel meer dan dogmatisch herhalen of simplificeren wat kerkvaders uit de vroege vijfde eeuw als Hiëronymus of Augustinus zelf nog creatief als interpretatie van het geloof hadden uitgewerkt.

Beeldhouwers geraakten niet verder meer dan bas-reliëfs met uiterst primitieve figuren – van het technisch niveau van kleuters vandaag. Hoe ze aankeken tegen de hyperrealistische en gave torso's en bustes die toch nog uit de Romeinse tijd moeten zijn overgebleven, kunnen we alleen maar gissen. Zoals we de frustratie moeten raden van een bouwmeester die wel nog in een stenen amfitheater kon zitten, maar er zelf geen meer kon ontwerpen. Volkomen terecht noemen de Engelsen deze periode de *Dark Ages*.

Onze informatie over toen is schaarser dan die over de Romeinse periode. De geschriften die ons bereikt hebben – uitsluitend in het Latijn – zijn doorgaans niet meer dan korte notities, a rato van een zinnetje of twee per jaar, van één bisschop of één monnik in één abdij in een straal van pakweg honderd kilometer. Dat was dan waarschijnlijk één van het handvol geletterden in zijn gebied, met de uitstraling van een magiër of een zonderling.

Collecties langere fragmenten, zoals de wetenswaardigheden uit heden en nabij verleden die bisschop Gregorius van Tours tussen 576 en 591 optekende, zijn voor heel Gallië tot het jaar 700 van een zeldzaamheid van een tweetal per eeuw. Het is van dit soort schaarse getuigenissen dat we vernemen hoe erg het allemaal was.

Met de doortocht, verspreiding en vestiging van tientallen Germaanse stammen over West-Europa en Noord-Afrika in de vijfde eeuw verdween de stabiliteit van het Romeinse Rijk, die al vanaf het midden van de derde eeuw was beginnen af te brokkelen. Oorlog werd voor de volgende duizend jaar weer de normaalste zaak van de wereld. De legers leefden van het land dat ze plunderden. Buit werd een even belangrijke inkomstenbron als de oogst. Op alle niveaus werd gevochten. Lokale heren streden met elkaar om een erfenis, vanwege een oude vete of gewoon door schaars-

te in de eigen schuren. Vaker kwamen de machtigen van de stam aan het eind van de winter bijeen om samen met hun koning het eigen land te gaan verdedigen of een vreemd land te gaan veroveren. Nog steeds, zoals ten tijde van Caesar, maakte men de gewapende tegenstander meestal af. De sterksten verkocht men als slaaf, een praktijk die nog tot in de tiende eeuw bleef bestaan.

Het land bewerken, de techniek die de beschaving had gebracht, werd opnieuw een kwetsbare bezigheid. Gebieden die ontoegankelijk en onherbergzaam waren, of te veraf gelegen van wegen en waterwegen, konden soms een generatie lang geen krijgers zien. Maar zeker in de vruchtbare streken en langs de veel gefrequenteerde routes – de valleien van Rijn, Maas, Schelde, Seine, Saône en Rhône, zoals Caesar ze al volgde – was de onveiligheid zo groot dat tegenmaatregelen nodig waren.

Het bouwen van versterkte vestingen, vooral in hout, zoals ten tijde van de Kelten, was al ingezet onder keizer Diocletianus, aan het einde van de derde eeuw. Steeds meer werd die taak overgenomen door een grootgrondbezitter, die zelf meer militaire dan agrarische taken verrichtte. Hij bood de boeren bescherming in zijn schuiloord in ruil voor karweien op zijn land en afdrachten van hun schamele oogst.

Handel werd zeldzaam. De steden verschrompelden. De heirbanen van de Romeinen geraakten in onbruik en verloren alle militaire beveiliging waarmee ze vroeger waren uitgerust. Transport verliep haast uitsluitend langs het water, dat naargelang de breedte van de rivier een ietsje meer afscherming bood tegen plundering onderweg. De steden hadden, bij het ineenstorten van handel en administratie, nauwelijks nog nut. Wat overbleef was een aanlegsteiger langs een rivier om af en toe een zeer lokale markt te houden of een bisschoppelijke residentie met een kerkje en wat dienaars, zoals in Doornik en Maastricht. Veel meer dan duizend mensen zullen daar niet gewoond hebben.

Tegen het midden van de zevende eeuw waren de overblijfselen van de Romeinse tijd marginaal geworden. Archeologische vondsten leren dat tot dan wat handel tussen het noorden van Gallië en de kusten van de Middellandse Zee bleef bestaan. En in de beslotenheid van schaarse kloosters en bisschopszetels kopieerden monniken en priesters, de enige intellectuelen van de samenleving, de rituelen en teksten uit de Romeinse tijd. De Germaanse vorsten die de lege paleizen van de Romeinse gezagsdragers hadden ingenomen tooiden zich af en toe, op feestelijke en plechtige

momenten, met kleren zoals de keizers die hadden gedragen. In de oude keizersstad Arles organiseerden de Frankische koningen sporadisch zelfs brooduitdelingen en schamele spelen, een pathetische echo van de lang vervlogen spektakels van het Circus Maximus.

* * * * *

Zowat alle Germaanse stammen die tussen de derde en de zesde eeuw het West-Romeinse Rijk overspoelden, zijn er uiteindelijk niet in geslaagd een blijvend koninkrijk te creëren. De Goten niet, de Vandalen niet, de Longobarden niet, de Bourgondiërs niet, de Alemannen niet, zelfs de Angelen en Saksen niet. Enkel de Franken zijn daar in geslaagd. Een factor die daar ongetwijfeld in meespeelde was dat zij al zeer vroeg, vanaf 250 ongeveer, met de Romeinen samenwerkten en dus van hen hebben geleerd. Maar we weten daar uiterst weinig over, tot aan het eind van de vijfde eeuw. ‘Franken’ is overigens een verzamelnaam die in de derde eeuw opduikt in Romeinse geschriften om een reeks stammen aan de Rijn aan te duiden, waarvan we de naam niet kennen.

In de zeventiende eeuw is bij toeval in Doornik het rijkelijk versierde graf gevonden met de zegelring van de Frankische koning Childerik. Hij zou de zoon geweest zijn van een zekere Merovech, zelf de broer van een koning Chlodio. Merovech gaf zijn naam aan de dynastie der Merovingers. Chlodio zou omstreeks 430 het machtsgebied van de Franken hebben uitgebreid, stroomopwaarts de Schelde tot in Kamerrijk (Cambrai vandaag).

De relatie tussen de laatste legioenen – waarvan al helemaal niet duidelijk is wat hun band met Rome nog was – en de Frankische troepen lijkt er in die periode nog steeds een geweest te zijn van samenwerking tegen nieuwe invallers. Met de zoon van Childerik, Clodowech, die in 486 het koninkrijkje van Syragius en zijn legioenen tussen de beneden-Seine en de Loire opdoekte, begon de echte machtsgreep van de Franken en hun Merovingische dynastie op Gallië.

Clodowech (waaruit later de namen Ludwig en Lodewijk zijn voortgekomen, en via het Latijnse Clovis ook Louis) was zijn vader in 481 opgevolgd. Hij zette eerste het stamland tussen Noordzee en Rijn naar zijn hand, door systematisch bondgenootschappen te sluiten met andere stamhoofden, die hij in de jaren nadien even systematisch een voor een

liet vermoorden. Vanaf 486 breidde hij, zoals we zagen, zijn koninkrijk uit tot aan de Loire. Twintig jaar later trok hij met zijn legers de Rijn over, om tussen de Donau en de Alpen het gebied van de Alemannen (waarop de Franse naam *Allemagne* teruggaat) in te palmen.

Het rijk van Clovis strekte zich bij zijn dood in 511 uit van de Main in het hedendaagse Duitsland tot aan de bron van de Garonne in de Pyreneeën, zij het nog zonder de vallei van Saône en Rhône, of het oude Gallia Narbonnensis (de Provence en de latere Languedoc). Zijn zonen en kleinzonen brachten die gebieden wel onder Frankische heerschappij, net trouwens als de streken over de Rijn die we vandaag Beieren en Thüringen noemen. Zo ontstond het Frankische rijk. Hoe sterk of zwak de machtsaanspraak daarvan was op alle veroverde gebieden is heel onduidelijk. Zeker in de eerste honderd jaar bestond het vermoedelijk bij gebrek aan beter. Want in de eeuw na Clovis' dood voerden zijn nazaten meer oorlog en ruzies onderling dan met burens of invallende legers.

Omdat het bij de Franken gebruik was dat alle mannelijke nazaten evenveel erfrecht hadden op de bezittingen van hun overleden vader, liet Clovis flink wat potentiële erfgenamen ombrengen alvorens zelf de geest te geven. Zijn kinderen en kleinkinderen zouden die praktijk voortzetten en regelmatig elkaar en elkaars kinderen naar het leven staan. Barbarij is een te zacht woord om te beschrijven hoe en met welke methodes die rivaliteiten werden uitgevochten.

De getuigenissen van bisschop Gregorius van Tours, opgetekend in het laatste kwart van de zesde eeuw vanuit een van de weinige overgebleven echte steden van Gallië, vormen één lange sliert ellende en brutaal geweld. De voor zijn tijd superieure intellectueel die de schrijvende en reizende bisschop ongetwijfeld was, zag zelf overal de duivel en de Voorzienigheid ingrijpen in het dagelijkse leven. Aan het einde van zijn *Historia Francorum* beschreef hij zo hoe de Frankische koningin Fredegonde een conflict in Doornik op de haar typische wijze beslechtte:

Onder de Franken van Doornik ontstond een grote ruzie, omdat één van hen voortdurend de zoon van een ander berispte. Die was immers met zijn zus getrouwd, had haar verlaten en was bij een prostituée ingetrokken. En toen de schuldige man zijn gedrag niet wijzigde, werd de woede van de jonge man zo groot dat hij zich op zijn schoonbroer stortte, en hem en zijn mannen doodde. Maar tegelijkertijd

werd hij gedood door zijn tegenstanders, en was er maar één van de strijders van beide partijen die niet sneuvelde.

Daarop begonnen de verwanten aan beide zijden tegen elkaar te keer te gaan. Ze werden regelmatig door koningin Fredegonde ertoe aangespoord hun vijandschap op te geven en vrienden te worden, uit vrees dat het voortduren van hun ruzies tot grotere onlusten aanleiding kon geven. Maar toen ze er niet in slaagde hen te verzoenen, temde ze beide zijden met de bijl. Ze nodigde velen van hen uit op een feest en slaagde er in drie ervan op dezelfde bank te laten zitten.

En toen het avondmaal had voortgeduurd totdat de nacht de aarde had bedekt, was naar Frankisch gebruik de tafel weggenomen en zaten ze alle drie op hun plaats op de bank. Veel wijn was er gedronken, en ze waren er zo door benomen dat hun slaven dronken waren en te slapen lagen in alle hoeken van het huis, overal waar ze zich neergelegd hadden.

Toen gingen, op bevel van de vrouw, drie mannen met bijlen achter de drie staan. En terwijl ze met elkaar aan het praten waren, sloegen de mannen toe, in één enkele klap, zo te zeggen. De drie gingen tegen de grond en het banket was gedaan.

Oorlog en strijd waren permanent aanwezig, evenals plunderingen, honger en epidemieën zoals cholera en builenpest. Geschat wordt dat mannen in die tijd gemiddeld een eind in de twintig werden, al waren er ook zeldzame uitzonderingen die de leeftijd van zestig bereikten. De gemiddelde leeftijd van vrouwen moet, vanwege de vele doden in het kraambed, vooraan in de twintig geweest zijn. Men werd dan ook vader of moeder vanaf zijn veertiende. Vaders konden meerdere vrouwen hebben voor zover ze in staat waren die te onderhouden en te beveiligen. Wankele schattingen tellen voor die tijd tussen vier en zeven miljoen inwoners in heel Gallië tussen Pyreneeën en Rijn.

* * * * *

Toen Caesar in 57 voor Christus doorstootte tot de Maas, is hij vermoedelijk vanuit de latere kampplaats Tongeren de loop van de Jeker gevolgd. Op een afstand, want de Romeinen rukten hoogstwaarschijnlijk op langs de scheidslijnen van de waterlopen, om zo weinig mogelijk rivieren te

moeten oversteken. Zo moet de Romeinse veldheer op de Maas gebotst zijn vlak bij de monding van de Jeker en snel zijn gaan beseffen dat over die rivier geen omleiding te vinden was. Dus moest hij er daar over. En omdat de Maas op die plek na de doortocht door Ardennen en Condroz een minder heuvelachtig gebied bereikt, waren er zeker in de zomer gemakkelijk doorwaadbare oversteken, zoals trouwens nog steeds vandaag. Zo ontstond 'de oversteek van de Maas', Mosae Traiectum, vandaag Maastricht.

De oudste brug over de Maas in die stad is genoemd naar Sint-Servaas, vermoedelijk de eerste bisschop van zowel het hedendaagse België als Nederland. Hij zou in Armenië geboren zijn, halfweg de vierde eeuw, kwam in Tongeren terecht als bisschop en verhuisde de zetel van zijn bisdom naar Maastricht, mogelijk omdat een stad aan het water en aan een brug in die woelige tijden beter te verdedigen was dan een op een heuvel langs een weg. Hij werd begraven, naar men vermoedt in 384, aan de oevers van de Jeker iets buiten Maastricht. De plaats heet nu het Vrijthof, de centrale markt van de Limburgse hoofdstad. Sinds de elfde eeuw berusten zijn vermoedelijke resten in een indrukwekkend gouden schrijn in de al even imposante Onze-Lieve-Vrouwekerk. Zijn levensverhaal door Hendrik van Veldeke een eeuw later leverde ons het oudste literaire werk op in wat voor een vroeg-Nederlands zou kunnen doorgaan.

Het schrijn van Sint-Servaas getuigt dat, naast de militaire leerschool van de Romeinen, nog een factor bijdroeg tot het overleven van het wankele Frankische rijk: het christendom. Dat was een nieuwe godsdienst uit het oosten die aan het einde van de vierde eeuw in Rome heel even staatsgodsdienst werd. Zowat een halve eeuw voordien, toen Constantijn de eerste christelijke keizer werd, was dat geloof ook in het gebied tussen Maas en Rijn opgedoken, eerst bij de legioenen, daarna bij de bevolking. Meer en meer wordt aangenomen dat dit eerste plukje christelijkheid van anno 400, met Servaas als enige echte naam, zo goed als volledig wegspoelde in de chaotische ondergang van het Romeinse Rijk.

Honderd jaar later, met Kerstmis van het jaar 506, liet de Frankenkoning Clovis zich door bisschop Remigius in Reims tot christen dopen. Heel zijn leger deed hem dat na. De bekering heeft veel weg van een machtsalliantie tussen een kerk, die zeker bezuiden de Loire het enig overgebleven bestuursapparaat leverde, en Clovis die zijn rijk verder wilde laten groeien naar de rijkere oud-Romeinse gebieden toe. Ten zui-

den van de Loire heersten nog de Visigoten, die voor het kerkelijk establishment als dissidente christenen golden.

In de nieuwe alliantie speelde ongetwijfeld ook mee dat de Franken vanuit hun eigen verleden graag uitpakten met alles wat de continuïteit met het Romeinse Rijk kon benadrukken. Gregorius van Tours verhaalt, van horen zeggen, hoe Clovis zich op een bepaald moment in Tours aan de Loire in het paars van de Romeinse keizers kleepte, een diadeem opzette, te paard door de stad goud en zilver ging uitdelen, en zich als Augustus liet aanspreken.

In al de brutalisering in de eeuw na Clovis' dood moet de verspreiding van het christendom nog heel miniem gebleven zijn. Desondanks hield het bondgenootschap stand dat de Frankische potentaat had gesmeed met de christelijke kerk. Die leverde ongetwijfeld een geschikt instituut voor de plaatsing van overtollige kinderen van koningen en edellieden, waardoor de erfenisdelingen werden afgezwakt. Maar ze bezat ook intellectuele superioriteit, als enige instantie die teksten uit de betere Romeinse tijden van weleer kon ontcijferen.

Waarom de kerk als enig instituut het Romeinse Rijk deed voortleven is niet echt duidelijk. Misschien had ze uit haar eigen niet zo verwijderd verleden de traditie van de catacomben overgehouden die haar hielp te overleven. Misschien overleefde ze omdat in deze wanhopige tijden een zeer extremistische vorm van leven in afzondering en boetedoening tot ontwikkeling kwam – de eerste kloosters – die haar precies toeliet om de chaos te doorstaan. Ze was alleszins beter georganiseerd dan de koningen en heren zelf voor wie ze nog ruim achthonderd jaar lang vrijwel alle (bescheiden) administratieve taken zou uitvoeren.

De vele verdelingen van het Frankische rijk van Clovis in de eeuw van zijn dood hadden in het noorden van Gallië min of meer twee afzonderlijke koninkrijken gecreëerd: Neustrië, dat grosso modo het gebied tussen Loire en Somme bestreek (met Parijs stilaan als voornaamste stadje) en Austrasië, ten oosten daarvan, met de streek van Maas en Rijn als kernland (en Metz als veel genoemde hoofdplaats).

Onder koning Dagobert, die vanaf 622 over Austrasië regeerde en vanaf 632 ook over Neustrië (waar hij voor alle zekerheid alle kinderen van zijn net overleden broer liet doden), ontstond weer een periode van relatieve stabiliteit. Dagobert werd omringd door een paar bisschoppen en door de hofmeier Pepijn (de *maior domus*, eigenlijk de beheerder van

de rondreizende hofhouding). Die laatste was een grootgrondbezitter die geboren zou zijn op een familiedomein in het Haspengouwse Landen, waarvan de veertiende-eeuwse Brabantse kroniekschrijver Jan Van Boendale nog de restanten heeft gezien.

Het is onder Pepijns bestuur dat de missioneringsgolf tot stand kwam die de Lage Landen definitief voor het christendom won. De bekeeringsinspanning was zo intens en nadrukkelijk dat men die periode de ‘eeuw van de heiligen’ heeft genoemd. De tijd moet misschien rijp geweest zijn voor een kerk die zichzelf en de maatschappij aan een zuiveringsproces wilde onderwerpen. De voornaamste impuls kwam echter uit de meest onwaarschijnlijke streek van het continent: Ierland.

* * * * *

Het meest westelijke eiland van Europa was nooit door de legioenen veroverd, maar tussen 430 en 461 wel bekeerd tot het christendom door een zonderlinge zendeling, een van oorsprong Brits-Romeinse rijke stedeling (*patricius*), die nog steeds elk jaar op 17 maart als Saint Patrick wordt gevierd. Patrick ontwikkelde in het oerprimitieve Hibernia (Ierland) nieuwe landelijke geloofscentra, die hij in volledige afzondering inrichtte, om conflicten met lokale tradities te vermijden.

In het begin moeten dat niet meer dan geïsoleerde hutten op het platteland of in een bos geweest zijn, waar overtuigde christenen zich afzonderden in ascese om zuiverder in hun geloof te zijn. En tot hun taken – al was het maar om aan eten te geraken – behoorde ook zelf het land bewerken en vee houden. Door hun voorbeeld, hun organisatie en ongetwijfeld ook hun succes in de oogst overtuigden ze de boeren en nomaden van de omgeving om mee te werken in de gemeenschap, en dus zich te bekeren.

Kloosters werden in dat primitieve Ierland economische centra in het nog wat magische vak van de landbouw. Ze kwamen in de zesde en zevende eeuw tot een dusdanige bloei dat ze ook culturele aspiraties kregen. Tientallen kopiïsten schreven oude Romeinse teksten over en stoffeerden grote bibliotheken, zodanig dat het niet overdreven is te stellen dat een deel van de geestelijke erfenis van het Romeinse Rijk via Ierland bewaard is gebleven. Sterker nog: van daaruit vertrokken nieuwe beschavingsimpulsen naar het in barbarij vervallen continent.

Gewapend met hun bibliotheekkennis en een onwrikbaar geloof, en geoeft in een spartaanse levensstijl, gingen de monniken uit de Ierse kloosters vanaf de vroege zevende eeuw op pelgrimstocht naar Rome. Of ze trokken als zendelingen naar de heidense gebieden in Brittannië en op het continent, waar van de eerste plukjes christendom uit de laat-Romeinse tijd nagenoeg niets was overgebleven.

Die Ierse zendelingen, die onder meer in Luxeuil in het noorden van het huidige Bourgondië terechtkwamen, zouden de meeste missionarissen opleiden die de Lage Landen opnieuw tot het christendom bekeerden: Amandus, die vanaf de jaren dertig van de zevende eeuw het Scheldegebied bewerkte, waar nog vele kerken naar hem zijn genoemd (zoals in Sint-Amandsbergen en Saint-Amand-les-Eaux), Audemar, de bisschop van Terwaan, die in de streek tussen Canche en IJzer actief was (en naar wie Saint-Omer in Noord-Frankrijk is genoemd), en Eligius, de bisschop van Noyon, die tussen Schelde en IJzer opereerde (Sint-Elooi).

Een generatie leerlingen van die eerste apostelen zette hun werk voort. Bij hen Lambertus, de bisschop van Maastricht die de Kempen bestreek en in 705 vermoord werd in zijn villa op het domein Leodium twintig kilometer stroomopwaarts de Maas. Zijn opvolger, Hubertus, merkte dat zijn graf een bedevaartsplaats werd, en verhuisde de bisschopszetel naar die plek, die de stad Luik zou worden. Hubertus verrichtte overigens bekeringsarbeid in de Ardennen (waar vandaag het stadje Saint-Hubert ligt). In Hubertus' generatie horen ook de uit Brittannië afkomstige Willibrordus (Echternach en Utrecht) thuis, wiens leerling Bonifatius was (ten noorden en oosten van de Rijn).

In het bisdom Maastricht was het vooral de familie van Pepijn, de hofmeier van Dagobert, die schenkingen van haar talrijke grondbezittingen weggaf aan de nieuwe kloosters. Nijvel (gesticht op initiatief van Amandus, en met Gertrudis uit de familie van Pepijn als eerste abdis), Andenne, Fosses, Stavelot en Malmédy (alle vandaag in de provincie Luik) zijn zo ontstaan. De twee laatste waren het werk van de alweer door Ieren opgeleide monnik Remaclus. Andere grootgrondbezitters volgden het voorbeeld van de familie van Pepijn en stelden een villa ter beschikking van een kloostergemeenschap. Dat gebeurde onder meer in Aldeneik (thans Maaseik aan de Maas in Belgisch-Limburg) en in Sarinium, waar de lokale eigenaar, Trudo, zijn naam gaf aan heel het domein (later Sint-Truiden).

De missioneringsperiode van de Lage Landen leverde tussen 630 en 730 zesenveertig nieuwe abdijen en kloosters op in de bisdommen Maas-tricht-Luik, Kamerrijk en Doornik-Terwaan. Tachtig monniken en priesters die bij de christianisering betrokken waren en er vaak hun leven bij lieten, werden later heilig verklaard. Anders dan in de derde en vroege zesde eeuw zou het christendom nu wel standhouden en in de Lage Landen de dominerende godsdienst blijven, dertien eeuwen lang.

Het kan niet anders dan dat daar een boodschap met een geweldige uitstraling achter stak, die bovendien fanatiek en met geweld uitgedragen werd, zoals onder meer de actie van Bonifatius bij de Friezen leert. Maar tegelijkertijd doet het bondgenootschap tussen machthebbers en kerk vermoeden dat ook de onderlinge belangen er wel bij voeren. Zou het kunnen dat de kloosters efficiënte landbouwgemeenschappen waren? Doordat de geestelijken als enigen konden lezen en toegang hadden tot de wijsheden van de Romeinse tijd – ook al begrepen ze die in het beste geval maar half – hadden ze zeker een monopolie op kennis.

Dan zou van hen de impliciete belofte van materiële vooruitgang zijn uitgegaan, zowel voor de arme boeren uit de omgeving, als voor de heersers die hun grondbezit wilden valoriseren. En wat was er dan meer vanzelfsprekend dan dat die heren instonden voor de militaire bescherming van wat we vandaag als hun economische centra zouden omschrijven?

In die zin vormt de kerstening van het noorden van Gallië ook een moment van groeiende beschaving in de Lage Landen, een impuls zoals die van de eerste eeuw onder de Romeinen, hoewel veel primitiever. Plots, in de loop van de achtste eeuw, ontstond in deze contreien een eigen literatuur, die er zelfs in de Romeinse tijd niet was geweest. Ook al ging het nog maar om van mirakelen overlopende heiligenlevens, in rudimentair Latijn, in kloosters opgesteld ter lering van de nog talrijke niet-christenen.

Natuurlijk duurde het nog eeuwen eer de nieuwe godsdienst werkelijk alle uithoeken van de Lage Landen had ingepalmd. Maar de christianisering gaf, na eeuwen van neergang, zeker een sterke impuls aan de ontwikkeling van deze gebieden. Die begonnen daardoor vanaf de zevende eeuw op bescheiden wijze aansluiting te vinden met een niveau van cultuur en intellect dat tot dan enkel aan de oevers van de Middellandse Zee te vinden was geweest. De Lage Landen waren niet echt een uithoek meer.

EEN DYNASTIE UIT HASPENGOUW

Drie eeuwen deed het Romeinse Rijk erover om in Zuidwest-Europa van de kaart te verdwijnen. Het orgelpunt kwam er met de definitieve afzetting van de keizer in Rome, Romulus Augustulus, in 476. Het Rijk leefde echter nog lang na de ondergang van Rome zelf voort, nog twee eeuwen in Noord-Afrika en het Nabije Oosten, nog zes eeuwen in de Balkan, nog bijna een millennium in en om Constantinopel aan de Bosporus, het voormalige Byzantium (vandaag Istanboel).

Een bijzondere machtsverschuiving met verregaande gevolgen vond plaats in het tweede derde van de zevende eeuw, opnieuw met godsdienst als drijvende kracht. De opvolgers van de Arabische profeet Mohammed, die vanuit Mekka en Medina onder de nomaden op het Arabisch schiereiland een nieuw geloof had gepredikt, wisten toen Noord-Afrika en het Nabije Oosten in te palmen. De nazaten van Caesar en Augustus in Constantinopel waren voortaan enkel nog keizer over de Balkan en Klein-Azië.

Vanaf 650 ongeveer moest de Romeinse vloot, die ruim acht eeuwen de Middellandse Zee had beheerst, haar meerdere erkennen in de Arabische. Dat bracht een grote klap toe aan het eeuwenoude handelsverkeer over die grote binnenzee. Het Oost-Romeinse Rijk, dat wel de eigen kusten veilig stelde, zou vrij snel de handel met de Arabieren herstellen. Maar het westen van de Middellandse Zee werd piratengebied, onveilig voor handelsverkeer, gedurende vele eeuwen.

Die breuk voltooide het economisch verval van het westen, dat met de toenemende onveiligheid vanaf de derde eeuw was ingezet. Daardoor heeft ze mogelijk ook een machtsverschuiving binnen het Frankische rijk veroorzaakt, van het Gallo-Romeinse zuiden naar het meer Frankische noorden, en van de Merovingische naar de Karolingische dynastie.

Sedert de vorming van het Frankische rijk onder Clovis was het gebied dat anderhalve eeuw lang Neustrië genoemd werd (tussen Loire en Schelde) het epicentrum, omdat het onder de Romeinen al meer ontwikkeld was dan het noorden. Maar vanaf de vroege zevende eeuw gingen de heren van Austrasië (rond Rijn en Maas) een dominante rol opeisen in het rijk. Onder leiding van hofmeier Pepijn van Herstal – een nazaat van de eerder genoemde Pepijn van Landen – dienden ze in 687 de Neustriëse adel op het slagveld een zware nederlaag toe.

In die periode werd ook de hofmeier, eerder dan de vorst zelf, de bepalende figuur aan het hof van de Merovingische koningen, de nazaten van Clovis. Dat was mede omdat de familie van Pepijn van Landen erin geslaagd was de functie erfelijk te maken en zelfs te behouden na een mislukte poging in 661 om zelf de troon te bezetten. De Haspengouwse hofmeiers bouwden voortaan aan een dynastie. Die familie was er een van grootgrondbezitters, net zoals de rest van de Austrasische adel, en dus machtig in de enige sector die nog rendeerde: de landbouw. De impulsen die daarbij van de samenwerking met de kerk uitgingen, schijnen ondanks de vele schenkingen die grootgrondbezitters allesbehalve verzwakt te hebben, eerder integendeel.

Of dit dan inderdaad het centrale element is geweest in het machtsverlies van de Merovingische koningen blijft giswerk. Hoe dan ook vertaalde de machtsverschuiving naar de Austrasische adel en de hofmeiers toe zich ook in de talrijke militaire offensieven die Pepijn van Herstal tegen de Friezen organiseerde. Het was ruim een half millennium geleden dat oorlogen nog eens noordwaarts waren gevoerd, over de brede benedenloop van de Rijn heen dus. Veel leverde het echter niet op.

Echte militaire glorie was weggelegd voor de bastaard van Pepijn van Herstal, Karel (Carolus), die na een moeilijke overgangsperiode van vijf jaar na de dood van zijn vader in 714, de macht van de familie bestendigde. In 711 stak een vloot Arabieren de zee-engte tussen de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee over en veroverde de vesting die sedertdien de naam van haar aanvoerder al Tarik (Gibraltar) draagt. In 719 trokken de eerste Arabische legers over de Pyreneeën en veroverden ze Narbonne op de daar nog heersende Visigoten. De havenstad zou veertig jaar lang onder Arabisch gezag blijven samen met de hele streek errond (de huidige Languedoc en Roussillon in het zuiden van Frankrijk). Van daaruit organiseerden de Arabische legers de volgende jaren plundertochten in de valleien van Rhône en Saône, haalden ze Bourgondië leeg, vernielden ze Autun en keerden ze terug met veel buit.

Aan de andere kant van de Pyreneeën trok rond die tijd ook een Arabisch leger via Pamplona en Irun Aquitanië binnen, een van de Frankische koninkrijken. De plaatselijke vorst Eudes wist hen bij verrassing te verslaan nabij Toulouse, maar moest tien jaar later bij een nieuwe poging het onderspit delven. Bordeaux viel en Eudes riep de hulp in van hofmeier Karel van Austrasië, aan wie hij zich onderwierp. Die aanvaardde

en vernam dat de Arabieren op weg waren naar de rijkste abdij van zijn koninkrijk, de Sint-Maartensabdij van Tours, aan de brug over de Loire. Hij schijnt beseft te hebben dat hij tegen de Arabieren met hun onovertroffen cavalerie (zij hadden stijgbeugels, die de Franken nog niet kenden) slechts kans maakte als hij het terrein mocht kiezen en zijn troepen in een gesloten falanx kon handhaven. Wat er voor de rest gebeurde in de slag zo'n twintig kilometer ten noorden van Poitiers begin oktober 731 leren we vooral uit een in het Latijn geschreven kroniek uit Al-Andalus (in het zuiden van Spanje vandaag) twintig jaar later:

Terwijl Abd ar-Rahman Eudes achtervolgde, besloot hij Tours te gaan plunderen, zijn paleizen te vernietigen en zijn kerken plat te branden. Daar kwam hij in botsing met de consul van Austrasië, Karel genaamd, een man die door Eudes te hulp was geroepen en sinds zijn jeugd bewezen had een krijger te zijn en een expert in militaire aangelegenheden. Nadat elke partij de andere gedurende bijna zeven dagen had geplaagd met kleine aanvallen, gingen ze eindelijk in slagorde staan en vochten ze heel hevig. De noordelijken bleven zo immobiel als een muur, standvastig aaneenkittend als een gletsjer in de koude streken. In een oogwenk vernietigden zij de Arabieren met hun zwaard. De mensen van Austrasië, talrijker in soldaten en formidabel bewapend, brachten de koning om, Abd ar-Rahman, toen ze hem vonden en hem in de borst raakten.

En plots, in het zicht van de ontelbare tenten van de Arabieren, staken de Franken op verachtelijke wijze hun zwaard weer weg, om het gevecht te onderbreken tot de volgende morgen, gezien de nacht was ingevallen. Toen ze dan in de ochtend uit hun eigen kamp kwamen, zagen de Europeanen de tenten en baldakijnen van de Arabieren, in dezelfde toestand als ze die de dag voordien hadden gezien. Omdat ze niet wisten dat die leeg waren en dachten dat er Saraceense krijgers in zaten die zich klaarmaakten voor de strijd, stuurden ze enkele officieren uit om te verkennen. Zo leerden ze dat alle Ismaïlitische troepen waren vertrokken. Die waren inderdaad stilletjes in formatie gevlucht tijdens de nacht, om terug te keren naar hun land.

De Arabieren trokken zich aan die kant terug over de Pyreneeën en Aquitanië kwam na nog wat strubbelingen definitief onder het gezag van hof-

meier Karel. In de daaropvolgende acht jaren vocht hij aan de oevers van de Middellandse Zee om ook daar de Arabische invloed in te dijken. Maar het zou tot 759 duren eer zijn zoon Pepijn Narbonne kon heroveren, nadat het Arabisch gezag in Al-Andalus door een burgeroorlog werd ondermijnd. Pepijns zoon Karel de Grote trok in 785 de Pyreneeën over en veroverde Gerona. Zestien jaar later volgde Barcelona. Zo ontstond de Spaanse zuidmark van het Frankische rijk, die we vandaag Catalonië noemen (net als 'Castilië' een naam die verwijst naar de vele kastelen van de eeuwenlange reconquista, de herovering van het Iberisch schiereiland op de Arabieren).

Na Poitiers gedroeg bastaard-hofmeier Karel – die pas een eeuw later de bijnaam Martel kreeg vanwege de legende dat hij driftig met een hamer rondsloeg in de veldslag – zich als de ware Frankische koning. Hij vaardigde de wetten uit, benoemde de bisschoppen en legde zelfs beslag op kerkelijke bezittingen. Hij liet de Merovingische koningszetel vacant na het overlijden van Theodoric (Diederik, Thierry) IV in 737. Vier jaar later, vlak voor zijn dood, verdeelde hij zijn rijk onder zijn twee zonen. Tussendoor, in 739, bereikte hem een merkwaardige smeebede vanwege de bisschop van het verre Rome, die men ook wel paus noemde.

* * * * *

De bisschop van Rome had altijd iets meer prestige uitgestraald dan andere bisschoppen. Hij bewaakte het graf van de apostel Petrus en kon dus beweren een opvolger in rechte lijn van Christus' rechterhand te zijn. Hij had zijn zetel in het oude epicentrum van het Romeinse Rijk en voerde daar sedert het verdwijnen van de keizer na 476 feitelijk het gezag.

Naarmate de band met de keizerlijke staatskerk in Constantinopel verzwakte, zeker na de inperking van het Oost-Romeinse Rijk door de opmars van de Arabieren, was de bisschop heer en meester in de Eeuwige Stad geworden. In onrustige tijden in Rome werd de bisschopszetel de inzet van eindeloze vetes tussen de vooraanstaande Romeinse families, de afstammelingen van de senatoren uit de tijd van Caesar en Augustus. Op betere momenten reikte de uitstraling van de *papa* tot ver benoorden de Alpen.

In 739 zag de paus een nieuwe macht tot op enkele kilometers van de muren van Rome naderen: de Longobarden (naar wie later Lombardije is

genoemd), een Germaanse stam die zowat een eeuw eerder het noorden van Italië was binnengevallen. De bisschop kon, anders dan in het verleden, geen beroep meer doen op militaire hulp uit het verzwakte Constantinopel. Dus richtte hij zich tot de krijgsheer die net glorie had verworven door de onstuitbaar geachte heidenen uit Arabië tot staan te brengen. Karel Martel ontving een bede uit Rome waarin de Frankische 'vice-koning' (zo luidde de aanspreking) gesmeekt werd 'gehoor te geven aan de tranen die de paus dag en nacht plengt'. Maar hij had zijn legers nog nodig om de Pyreneeën te bewaken en reageerde niet.

Twaalf jaar later stuurde de zoon van Karel, Pepijn (vanwege zijn kleine gestalte 'de Korte' genoemd), na zorgvuldig het terrein te hebben afgetast bij de Austrasische adel, een delegatie naar paus Zacharias in Rome. Ze vroeg de bisschop of het wel goed was dat de Frankische koningen de troon bezetten, maar niet echt de macht bezaten. Waarop die zou hebben geantwoord 'dat het beter was diegene koning te noemen die de koninklijke macht bezit, dan diegene die ze niet bezit'.

Gewapend met die uitspraak sloot Pepijn in november 751 de Merovingische koning Childeric op in de Sint-Bertijnsabdij van Saint-Omer. Op een grote bijeenkomst van Frankische baronnen in Soissons liet hij zich naar oud gebruik tot nieuwe koning kiezen. Helemaal niet traditioneel was echter dat die plechtigheid gevolgd werd door een religieuze, waarin Bonifatius, de aartsbisschop van Metz (en ook bekend als missionaris bij Saksen en Friezen), Pepijn tot vorst zalfde. De nieuwe ceremonie, geïnspireerd op de zalving van de koningen in het Oude Testament, visualiseerde de zegen van paus en kerk voor de staatsgreep van de hofmeier. Ze legitimeerde Pepijn tegenover zijn onderdanen als de uitverkorene van God zelf.

Het was, meer nog dan de doop van Clovis, een sleutelmoment in de westerse geschiedenis. De intellectuele en culturele macht die de Latijnse kerk was, als enig overgebleven erfgenaam van het Romeinse Rijk in het westen, bezegelde een bondgenootschap met de stabielste en sterkste macht op dit deel van het continent, waarmee ze zelf al goede zaken had gedaan. Tegelijk maakte ze de Frankische dynastie van Gallia (een woord dat in de Latijnse teksten steeds meer de plaats ruimde voor 'Francia', naar de stam die er heerste) via een rechtstreeks mandaat van God los van haar primitieve erfenis. De koning zou niet alleen meer de machtigste man zijn en dus de absolute eigenaar van grond en onderdanen, maar ook het hoofd

van staat en gemeenschap. Zijn onderdanen en hijzelf stonden uiteindelijk op gelijke voet, in de mate dat ze beiden rekenschap hadden af te leggen aan een hogere, goddelijke macht met eigen onwrikbare spelregels.

Twee jaar later trok een nieuwe paus, Stefanus II, met zes kardinalen en talloze topfunctionarissen van de bisschoppelijke basiliek van Lateranen in Rome in volle winter de Alpen over. Hij zocht en vond begin 754 koning Pepijn om hem hulp af te smeken tegen de opnieuw dreigende Longobarden. In zijn bagage stak ook een document dat volgens hem afstamde van Constantijn, de eerste christelijke Romeinse keizer van de vroege vierde eeuw. Dat perkament kende de bisschop van Rome niet alleen het leiderschap van heel de christelijke kerk toe, maar ook het staatsgezag over een breed gebied in Centraal-Italië en principieel zelfs over de hele wereld. Het document was een vervalsing, maar zou heel lang als echt gelden en had heel de middeleeuwen lang een buitengewone impact. Pepijn trok in 755 met zijn leger de Alpen over, versloeg de Longobarden en zegde de paus zijn eigen koninkrijkje toe, dat als de Pauselijke Staat tot in 1870 zou blijven bestaan.

Achttien jaar later trok de zoon van Pepijn, Karel, opnieuw op verzoek van de paus ten strijde tegen de weer opstandig geworden Longobarden. Ditmaal zette de Frankische koning zijn Longobardische collega af en riep hij zichzelf uit tot diens opvolger. Hij legde meteen de grens vast tussen het net uitgebreide Frankische rijk en de Pauselijke Staat. Karel, die we als Karel de Grote kennen, veroverde nog veel meer. Hij verlegde de grenzen van Francia naar de Elbe en de Donau, na veroveringstochten tegen de Friezen, de Saksen en de Beieren.

Toen dan in 799 paus Leo III zwaargewond uit Rome moest vluchten als gevolg van een uit de hand gelopen familievete, trok de Frankische koning met een leger naar de Eeuwige Stad om de kerkvorst in zijn macht te herstellen. Tegelijk vernam hij dat ook in Constantinopel een opvolgingscrisis was uitgebroken in de dynastie van de Oost-Romeinse keizers. Vandaar dat koning en paus op het idee kwamen Karel te kronen tot *imperator-augustus* – keizer dus – ‘van het Romeinse Rijk’. Dat Leo III daarbij de knielende koning tijdens een misviering op kerstdag de keizerskroon opzette, lag perfect in het verlengde van de zalving van Pepijn door Bonifatius 49 jaar eerder.

Het pronken met de glorie van het oude Rome – of tenminste de oprechte poging daartoe – was de essentie van wat grootsprakerig de Karo-

lingische renaissance is genoemd. Met tomeloze energie had koning Karel het Frankische stamengebied van Clovis uitgebreid tot heel West-Europa tot aan de Ebro. De Romeinse keizerskroon bezorgde hem een legitimatie van ongetwijfeld mythische proporties. De nieuwe keizer ging echter niet in het woelige en in zijn rijk perifere Rome wonen. Hij koos voor Aken, in zijn geboortestreek van het bisdom Luik. Daar, in zijn nieuwe en voor die tijd imposante stenen paleis, bracht hij ook intellectuelen bijeen, die hij begiftigde met rijkelijke mandaten in de kerkelijke instellingen. Onder hen Einhardt, die abt van de twee eeuwen oude Sint-Pietersabdij in het nog heel kleine Gent mocht worden. Einhardt schreef een biografie van Karel, die op Suetonius' biografieën van de Romeinse keizers uit de eerste eeuw was geïnspireerd:

Karel was groot en sterk, en hoog van gestalte, hoewel niet uitzonderlijk groot. Van zijn lichaamslengte weten we dat ze zevenmaal de lengte van zijn voet bedroeg. Het bovenste deel van zijn hoofd was rond. Zijn ogen waren zeer rond en levendig. Zijn neus was een beetje lang, zijn haar blond en zijn gezicht vrolijk en lachend. Op die manier was zijn verschijning altijd imposant en waardig, of hij nu rechtstond of zat; en ook al was zijn nek dik en wat kort, en zijn buik nogal opvallend. Maar de symmetrie van de rest van zijn lichaam verborg die gebreken.

Zijn pas was ferm, zijn hele houding mannelijk, en zijn stem helder, zij het niet zo sterk als men van iemand van zijn lengte zou verwachten. Zijn gezondheid was uitstekend, op de laatste vier jaar voor zijn dood na, toen hij regelmatig koorts had. Op het laatst mankte hij zelfs met één voet. Zelfs in die jaren ging hij liever op zijn eigen aanvoelen af, dan het advies van dokters in te winnen. Hij had van hen allen een afkeer, omdat ze hem wilden doen stoppen met het eten van gebraden vlees, waaraan hij gewoon was. In de plaats wilden ze hem gekookt vlees voorschrijven.

In lijn met de traditionele gebruiken, oefende hij regelmatig in paardrijden en jacht, vaardigheden waarin nauwelijks een volk van de wereld de Franken kan evenaren. Hij genoot van de dampen van natuurlijke warmwaterbronnen, en zwom geregeld. Hij was daar zo goed in, dat niemand hem kon overtreffen. Daarom was het dat hij zijn paleis in Aken liet bouwen. Hij woonde daar permanent in de laatste jaren van zijn leven, tot aan zijn dood. Hij had de gewoonte niet alleen zijn

zoons naar zijn bad uit te nodigen, maar ook edellieden en vrienden, en af een toe een groep van zijn gevolg of van zijn lijfwacht. Zo kwam het dat soms meer dan honderd mensen samen een bad namen.

De bouw van het paleis in Aken, waar Karel de Grote in 814 op de zeer hoge leeftijd van 72 jaar stierf, bezegelde de machtsverschuiving binnen het Frankische rijk, van het oude Gallië met zijn nog sterk Romeins verleden en zijn zwaartepunt rond de Loire, naar een nieuw machtscentrum in de streek tussen Maas, Moezel en Rijn. Karel zelf zou geboren zijn in Herstal. De dynastie was afkomstig van Haspengouw, waar ze ook haar meest rendabele eigendommen had. De bekende residenties waar de keizer graag ging jagen waren onder meer Nijmegen, Meerssen, Heerlen, Voeren, Herstal, Jupille, Düren, Prüm of Longlier in de Ardennen. De Rijn zelf was sedert Karels veroveringen tot aan de Elbe niet langer een grens, maar een verbindingsweg.

De Lage Landen lagen dus niet meer 'aan de rand van de wereld', maar vlak bij het centrum van de politieke macht. Een stabiele staatkundige constructie kwam daarbij niet tot stand aangezien het Karolingische rijk heel snel uiteen zou vallen. En van de bewoners, hun taal, hun gewoonten en hun gedachten weten we nog altijd bitter weinig, ook al treden er uit de schaarse bronnen al veel meer levende en identificeerbare figuren naar voren.

Mag Karel de Grote overigens een vader van Europa genoemd worden, zoals men hem vandaag soms vereert? In feite is dat klinkklare onzin. Het woord 'Europa' komt in de teksten van die tijd maar één of twee keer voor. Koning Karel was in de allereerste plaats hoofd van de Frankische stam. Als hij al een staatkundige ambitie had die verder reikte dan het uitbreiden van het territorium van de stam, dan gold die het herstel van het Romeinse Rijk of op zijn minst van de sedert 395 doorgevoerde westelijke afsplitsing daarvan. Niets was waarschijnlijk logischer dan dat voor de Franken, de stam die van alle Germanen het eerst en het meest in het laat-Romeinse rijk was opgenomen.

Door keizer te worden moet de Frankische vorst gedacht hebben dat hij zijn doel bijna had bereikt. Maar zijn staatkundige constructie hield geen stand. De vier eeuwen die volgden zagen chaos en brutaliteit, die amper moesten onderdoen voor de periode na de val van het Romeinse Rijk.

BURCHTEN EN TORENS

Het kan koud en kil zijn in Reinhardstein, als er in de winter diepe sneeuw ligt, de zon maar enkele uren per dag door de mist priemt, of 's nachts de wind doorheen de torens huilt. Hier staat de hoogste burcht van de Lage Landen, 470 meter boven de zeespiegel, op de rand van de Ardennen en de Hoge Venen, boven op een steile rots in een felle bocht van de Warche. Nu vlak bij de Duits-Belgische grens, ooit gesticht in het grensgebied tussen het hertogdom Luxemburg, het prinsbisdom Luik, het hertogdom Limburg en het abdijvorstendom Stavelot-Malmédy. De Rijnlandse familie Metternich – afkomstig uit de streek van Bonn en met de Oostenrijkse kanselier van 1813 tot 1848 als bekendste telg – was er eeuwenlang eigenaar van, maar verkocht het goed aan het eind van de Franse tijd. De burcht verviel onder Pruisisch en – na 1919 – Belgisch bewind, totdat de historicus en professor Jean Overloop hem vanaf 1965 begon te restaureren tot de toeristische attractie die hij vandaag is.

Telkens als men het pad naar zo'n hoge middeleeuwse burcht beklimt – Reinhardstein, maar ook Rocamadour in het Centraal-Massief, Mornas aan de Rhône, de burcht Rheinfels aan de Rijn in Koblenz, het 1500 meter hoge slot Tarasp in het uiterste oosten van Zwitserland of het Alcazar boven Segovia – vraagt men zich af welke immense inspanningen mensen in de primitieve omstandigheden van de hoge middeleeuwen gedurende decennia hebben moeten leveren om dit soort bouwwerken op te richten.

De reden voor de bouw van deze burchten was er een van de meest menselijke: angst. Hoog boven een rots, achter hoge muren, hoopten heren en hun onderdanen de ontelbare voorbijtrekkende legers te kunnen buitenhouden, lang genoeg verzet te kunnen bieden in de hoop dat de voedsel- en wapenvoorraden van de belegeraars eerder op waren dan die van de belegerden. En als die belegeraars toch tot de aanval overgingen moesten hoogte en isolement het hen moeilijker maken de muren rond de belegerden zelfs maar te bereiken. Dat systeem werkte ook, eeuwenlang, totdat vanaf de dertiende eeuw kanonnen werden uitgevonden, die maakten dat muren niet langer afdoende bescherming boden.

Angst en oorlog deden op onbereikbare plaatsen kastelen verrijzen. Geen inspanning was daarvoor te veel, het ging om het naakte overleven. Ook steden in Europa zijn bijna allemaal ontstaan op militair veilige plekken, vaak in een bocht van een rivier of bij een samenvloeiing van twee

rivieren, waar het water tegelijk een transportweg en een afscherming kon vormen. Parijs, Rijsel, Gent of Lyon zijn zelfs ontstaan op een eiland waar een rivier zich tijdelijk in twee armen splitste. De monniken van de Mont-Saint-Michel, op de grens van Bretagne en Normandië, bouwden hun abdij op een rots in de branding van de zee, om beschermd te zijn door het getij. Overigens vindt men op al die plekken, ook in Reinhardstein, sporen terug van veel oudere nederzettingen, lang voor de Romeinen en lang voor er in de middeleeuwen stenen gebouwen werden opgetrokken. De mens is altijd bezeten op zoek geweest naar meer veiligheid, in tijdperken waarin oorlog, roofmoord en wetteloosheid even normaal waren als het leven.

De middeleeuwse burchten zijn vooral getuigen van de angst die domineerde in de vele eeuwen van chaos die volgden op het verval van het rijk van Karel de Grote. De oudste kerktorens zijn dat ook. Het is in die periode dat men stenen kerken begon te bouwen, met steeds hogere torens, als uitkijkposten om van ver een vijand te zien naderen, en met klokken om iedereen te waarschuwen. Ook in de steden dienden kerken daarvoor, zoals bij de massieve en torenhoge Sint-Salvator en Onze-Lieve-Vrouwekerk in Brugge. Belforten, die vanaf de dertiende eeuw onstonden om de op perkament neergeschreven vrijheden te bewaren die van een heer waren afgedwongen, kregen ook hoge torens om het document een veilige bergplaats te geven en indien nodig tot de laatste snik te verdedigen. Eeuwen van angst en oorlog leverden ons de meest imposante monumenten van het Europees verleden op.

* * * * *

Karel de Grote stierf op 28 januari 814 in zijn paleis in Aken, na een uitzonderlijk lange regeerperiode van 46 jaar. Er leefde toen nog maar één van zijn wettelijke zonen, de jongste, de tweeëndertigjarige en dus al relatief oude Hludowicus, zoals zijn naam in het Latijn van de kronieken van die tijd werd gespeld. De Fransen maakten er later in hun dynastieke tabellen hun eerste koning Louis I van, zoals de Duitsers hun eerste keizer, Ludwig I. De bijnaam *le Pieux, der Fromme* kreeg deze Lodewijk pas in de tiende eeuw.

Karel had zijn zoon in september 813 door de heren van het rijk als nieuwe keizer laten erkennen. De ceremonie had een minimaal religieus